

अद्वैत भूतिगो

संस्कृत भाषा

सुश्रीमानक
हृदय देश
भगवद्वाक्य विवेकी

ચેતવણી

કર્તાની અનુજ્ઞા વિના આ સંગ્રહ-
માંનાં કાવ્યો કોઇએ કોઇપણ
જાતના સંગ્રહમાં લેવાં નહિ

અદેપ
૪૮૧.૩૩
ગૌડાજી
(ખાંડી)

~~૩૧.૨૮=૫૦~~ ૩૧.૨૮=૫૦

પહેલીવાર • સંવત ૧૯૯૧

૩૨૦૯૦

32090

પ્રકાશક • ઈન્દુલાલ ગાંધી • સમરસેટ સ્ટ્રીટ • કરાચી
મુદ્રક • ભૂપતરાય દવે • બિમ્બી પ્રિન્ટરી • કરાચી

૨૫૦ ભાઈ રમણલાલ ગાંધીને

ક વિ તા નો ઝાળો ખચપણ સરીઝો જવ સર્યો,
સ્મિતોનો સંગાથી અચળ ધ્રુવતારો પણ ખર્યો.
દેશજી

ખડકાવ્યોની જે નાનકડી પુસ્તિકાઓ—તેજરેખા અને જીવનનાં જળ-પછી, દુઃખાં કાવ્યોનો આ સંગ્રહ હું પહેલીવાર પ્રગટ કરું છું.

આ અન્તર્ણી દિશા તરફ મારું પ્રયાણ શરૂ થયું ત્યારે, ‘ભોમિયા તરીકે મેં એક વિચારને—જેને મેં મારી કવિતાના ઉગમકાળે સિદ્ધાંત તરીકે પણ સ્વીકાર્યો હતો—ભારે સાવચેતી પૂર્વક સાથે રાખ્યો હતો. તે પછી તો અનેક વાવંટાળ અને અથડામણો વચ્ચેથી એ વિચારને પસાર થવું પડ્યું. મને પોતાને તો, આટઆટલું વીત્યા છતાં એ વિચાર જીવતો રહ્યો એટલા પૂરતો સંતોષ અત્યારે છે; કાવ્યપ્રવૃત્તિ એને અનુલક્ષીને જીવે છે કે કેમ એ તપાસવાનું કાર્ય વાચકો-વિવેચકોનું હોવાથી આ પ્રકાશન એમની આગળ રજૂ કરું છું.

વિવેચનાનો પ્રવાહ ગમે તે દિશા ભણી વહે, પ્રશંસા, સહાનુભૂતિ કે ધિક્કાર તરફ; હું તો એને પ્રેમની નજરથી જોનારો છું. નિષ્પક્ષપાતી વિવેચનાનું મૂલ્ય મારે મન ખડું જાય છે. કેટલીક વાર ધિક્કાર પછી સહાનુભૂતિ અને પેલી સર્વોચ્ચ ગણાતી પ્રશંસા, ગુણશોધક વિવેચકમાં છેક પાછળથી પણ જન્મે છે. ગમે તેમ હો, કર્તાએ તો અંતરગમ્યા વિષયમાં ઓતપ્રોત રહેનારી ખુદ્ધિને એટલું સમાધાન આપવાનું કે, ‘જે કોઈ વિષયભણી તારી શક્તિ પ્રયાણ કરે ત્યાં વિજયને દોરવાનો છે. વિજય એટલે કામવૃત્તિ નહિ; એ તો સત્યાર્થ નહિ પણ કલ્પ છે. વિજય એટલે આત્માના અસંતોષ પછીના પુરુષાર્થની સાધના, અને સિદ્ધિ સુધી પહોંચવાનો સંકલ્પ—અને તે પછીની સિદ્ધિનો પરમ આનંદ.’

‘કવિતા એ તર્ક નથી, શબ્દોનો ક્ષણજીવી યનગનાટોય નથી; અંતરની પવિત્ર વિચારણાનું અતિ કોમળ છતાં પ્રાણવાન ભાવદર્શન છે.’

ખૂણ વિચાર કર્યા પછી કાવ્યોંતે ટિપ્પણ જોડવાનો વિચાર છોડી દીધો છે. કવિતામાં રહેલી અવિશદ્ધતાને સુધારવા પુરતો જ એ ચત્ન છે; કવિતાપ્રેમીઓ જાતે એટલો પરિશ્રમ ન લઈ શકે તો કવિતાનાં રૂડાં રૂપાળાં પુસ્તકને, હાથમાં લેવાનો કરો જ અર્થ નથી એમ હું માનું છું.

‘ખંડિત મૂર્તિઓ’ નામક કાવ્યના સંબંધમાં નોંધવાનું એટલું કે, અમુક વખત પહેલાં, આપણે ત્યાં ઘટેલી એક ચર્ચાત્મક ઘટનાના કેટલાક પ્રસંગો ઉપાડીને જૂલણાની પ્રવાહી દોરીમાં ગૂંથવાની શરૂઆત ૧૯૨૮ની પાનખરમાં કરેલી, પણ અર્ધે રસ્તે આવ્યા પછી વસ્તુગૂંથન નબળું લાગવાથી-સાચી રીતે એ ઘટનામાં કોઈ કાલ્પનિક તત્ત્વ ઉમેરવાની અશક્તિ પણ ખરી-લખવું પડતું મૂકેલું. અચાનક સાત વર્ષ પછી-ગયા ડિસેમ્બરમાં-હાથમાં આવ્યું ત્યારે, એની પરમ્પરિત જૂલણાની એકધારી સ્વરગતિને આધીન થઈને શક્ય એટલા સુધારા સહિત પૂરું કર્યું છે.

પ્રત્યેક કાવ્યની ઉપર લઘુગુરૂશક્તિ ચિહ્નનો મૂકવાનો આગ્રહ શરૂઆતમાં રાખ્યો હતો પણ પાછળથી તેમ ખની શક્યું નથી.

સંગ્રહને સચિત્ર કરવામાં જે ચાર* -ચિત્રકાર, પ્રકાશક-મિત્રોએ મમતાભરી સહાય મોકલાવી છે તે માટે તેમનો હું અત્યંત ઉપકાર માનું છું.

ઈન્દુલાલ ગાંધી

૫ જુન ૧૯૩૫

*શ્રી ખચુલાલ રાવત, ચાંપશી ઉદેશી, કનુ દેસાઈ, મગનલાલ ત્રિવેદી.

ગું . થ . છી

ધા	૧	વંચા	૪૮
શું આપું ?	૨	ચશુપાવની	૪૯
શ્રદ્ધાની વાણી	૩	માતાનું હેયું	૫૩
શુજરાતી સાડી	૭	ચરણ પડળે	૫૪
અલકલટ	૮	રામનીવાણી	૫૫
કુલનર્તવી	૯	કથારવર્ગની	૫૭
રેખા	૨૨	કીર્તિધ્વજો	૫૮
અળ'ડલીલા	૨૩	ન્યોતનમતી	૫૯
એકલો	૨૬	નોખત	૬૦
અર્ધનગ્ના	૨૭	પરમતેજ	૬૧
અશોકવનમાં	૨૮	વાણીઆએ	૬૨
કવિ	૨૯	હુહારે	”
મચ્છુ	૩૦	વિસામો	૬૩
નગવાટાળું	૩૧	તુલસીકથારે	૬૪
‘બીલીપત્ર’માંથી	૩૨	એકતારે	૬૫
પતિતોને અંકે	૩૪	ચણ	૭૩
બસ, લખો	૩૫	મશાલને અજવાળે	૭૪
અનશનવ્રતધારી	૩૬	શહાદત	૭૫
બંધ પડેલી હાથપેટીને	૩૭	જડી નયન વ્યોમશું	૭૬
આંધળી માનો કાગળ	૩૮	બે બીલાડાં	૭૭
પળો છેઢી	૩૯	ખિલોના	૭૮
સભાન હું	૪૦	તંતુવગરની	૭૯
જવાબમાં	૪૧	શ્રાદ્ધ	૮૦
બારીમાં	૪૨	ખંડિત મૂર્તિઓ	૮૧
ખાંભી	૪૩	છળ	૮૪
તેજનાં સિંહાસનો	૪૪	કપાળી અંશુલિ	૮૫
ચિહ્ન	૪૫	અપૂર્ણ ચિત્ર	૮૬

शिशु नयवैये।

आंसु,

६७

६८

कांक्षी

नोतरुं

पागल

१००

६८

६९

સચિત્ર કાવ્યો	સમય	મુશોબતકારો
અધ્યાની વાણી	૧૯૩૨	કનુ દેસાઈ
કુલજાલવી	૧૯૩૩	કનુ દેસાઈ
એકતારો	૧૯૩૩	મગનલાલ ત્રિવેદી
ખંડિત મૂર્તિઓ	૧૯૨૮-૩૪	કનુ દેસાઈ

શુદ્ધિ

પૃષ્ઠ	૨	ઉપર	આઠમી	લીટીમાં	ઈષ્યાને	બદલે	ઈષ્યા
„	૨૫	„	૧ લી	„	નૃત્યનું	„	નૃત્યનું.
„	૨૯	„	૬ ફી	„	નીરભર્યા	„	નીરભર્યા
„	૪૮	„	૧૩ મી	„	જનની, તેં તનુજને	„	તનયાને જનની, તેં.
„	૪૯	„	૨ છ	„	કૈ	„	કૈં
„	૫૨	„	૭૪ મી	„	પ્રભાત	„	પ્રભાતે
„	૫૫	„	૧૮ મી	„	વેદન	„	વેદના
„	૬૩	„	દસમી	„	વિશામી	„	વિસામી
„	૬૪	„	તેરમી	„	પાડોસણ	„	પાડોસણ
„	૭૬	„	૬ ફી	„	સૃષ્ટી	„	સૃષ્ટિ
„	૭૯	„	૧ લી	„	ભયું	„	ભયું
„	૮૧	„	૧ લી	„	પરમ્પરિત	„	પરમ્પરિત
„	૮૬	„	૧૨૭ લી	„	એરડે	„	ઓરડે
„	૮૭	„	૧૪૨ મી	„	નીતિના	„	નીતિનાં
„	૯૦	„	૧૯૬ મી	„	ચિત્તને ?	„	ચિત્તને !
„	૯૫	„	૯ મી	„	ખીચારી	„	ખિચારી
„	૯૬	„	૪ થી	„	રહ્યા.	„	રહ્યો.

ખંડિત મૂર્તિઓ

અને ખીલ ધ્વનિખંડો

ધા

. શિખરિણી .

પ્રહારે વાણીના નિત જગવવા તું મથી રહ્યો,
'નહિ ઊઠું;' એવી શિશુહઠભરી જાગ્રત મને;
ન જાગ્યો, ના સૂતો નયનમીંચી હું તો પડી રહ્યો.

નહિ માન્યું તેથી, ચરણ હળવાં રહેજ કડવાં
થયાં, ને વાંસાની ખખર લઈ લીધી પલકમાં ! ૫
હસ્યો હું નીરાંતે જરી ય કડવો ભાવ ન લહ્યો
વળ્યો ઘા, કે, તારી કઠણ પગપાની ચુમી રહ્યો.
ફરી આવી લાતો કમર, પગ, વાંસે, મુખ પર,
કૃપાનિધિ તેં તો, નિધિસકલ હું'ચે જ ઠલવ્યો !
પિતા, હું રોગીથી જખમ છરવાશે કયમ નવા ? ૧૦
ન જોયું તેં કાયા કયમ ઉઠી શકે, ને નમી શકે ?

ન ઊઠાર્યું તો યે નયન અડગાડયાં ચરણને,
હજારો વર્ષોના શ્રમિત પગ તારા ધુળભર્યા;
જલે ધોયા, લુછયા મુદ્દિતમનથી, પાંપણવતી.

શું આપુ ?

• સંઘરા •

સંધ્યાનાં દ્વાર સુધી ચરણ ઘસડતો હું પહોંચીશ તાત !
લંબાવી પાય તારા ઘડીક પણ મને મેલવા શ્વાસ દેને;
પથિક પ્રિયગણી શિશને અંકલેને.

બીણાના તાર જેવી થરથરતી કરી સ્તબ્ધ રોમાવલિને,
આમંત્રું ચેતનાને સકલ રસ મહીં તાહરું ગાન ગાવા;
જીવનરસકલા સર્વ ખેલાં ધરાવું.

ના, ના, એવું કશું ચે લગીર પણ તને અર્પવું આજ મારે,
હૈયાના ગૂઢ મંત્રો અગળ વિષભર્યા કે અળૂબેલ ઇર્ષ્યા;
ચરણક્રમણમાં અર્પવાની મહેત્ત.

શ્રદ્ધાની વાણી

• હરિણી •

પરણ ખખડે, પંખી જાગે; કંઈણ મુકંઠથી
વિજન વનને છાઈ દેતાં, વિરાટ જગાડતાં;
અકલ વણની તંદ્રામાંથી અચાનક જાગતાં
અધીર બની હું ગાવા માંડું પ્રકંપિત કંઠથી.

હૃદય ફફડે, જોગી ઉઠે; સ્વરે સ્વરના થરે,
થિર જીવનને ડહોળી નાખે ચિરંતનચિંતનો;
શિથિલ બનતી આશા જંપે અગોચરમાં છતાં
અધઉઘડિયાં નેનો અંખે પતંગ પ્રભાતનો.

૫

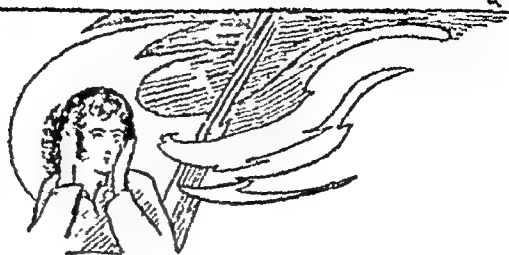
અલખલરીને તું શા કાળે વૃથા દુગ પાથરે ?
રતન ભરનાં ખોવાયેલાં ફરી મળતાં નથી;
હૃદય ઠલેવી આંસુવાટે ધરા શીદ લીંબવે ?
કુસુમ ધૂળમાં રોળાયેલાં કદી ખિલતાં નથી.
રુદનપડખે બેસી, શ્રદ્ધા તજી અવતારની,
મધુર વચને પંખાળે છે મનુકુલ ધાવને.

૧૦

તિમિરપડની ઓથે બાપુ, ભલે મુખ સંધ્યું
તુજ વદનની રેખા કુંણી કદી ય ન વીસરું,
ગગન રમતા તારામાંથી ભરું તુજ હાસ્યને
મૃદુ હૃદયને પાંખો આપી તરું અવકાશને;
અવર કુલહાં મારાં કાળે અહીં હસવાં નથી,
રુદન વિણ હૈયાંએકાન્તે કશું કથવા નથી.

૧૫

૨૦

પવન ળસુરા વેગે ઝાંહી ભલે અથડાય ને,
નદી ઉલટતી ઘેરા નાદે ભલે જલમેઘની;
પણ ન ડગશે હૈયું મારું તને રટતાં કદી
સકલદિશને ઢંઢાળીને કરું સ્થિર મેઘને !

સ્મૃતિજીવનને પાનેપાને પ્રકાશની પ્રેરણા ૨૫
અખલ ચિતને દોરી રહેતી, અખોલ નિમંત્રણા;
જલદ ફટકા આણું હૈયું ઝીલી કયમ તે શકે ?
હૃદય પરથી આંસુ જેનાં, કદી ન વહ્યાં હશે.
મરણ જીતવા તેં શ્રદ્ધાને કરી હતી સાળદી
સુરલિલરિયાં તારાં વેણે વસુમતી મહેકતી; ૪૦
રજનીવસનો છોડી, જાવા અરુણની મહેપ્રીલે
ઉડુગણ ભમે તારી પૂઠે નવું રૂપ પામવા.

અધીર ડગલે વાયુ ડોલે ગતિ હળવી કરી
મધુર શખદે પંખી ગોલે ધીરાં ડગલાં ભરી;
ગગનપટમાં જેવા રંગો ઉષા નિત પાથરે ૩૫
નયનભરીને એવાં તારાં મધુ સ્મરણે તરે.

ગુજરાતી સાહી

• અનુક્રમ •

પ્લેટફોર્મ તણી મધ્યે, રૂપાળી ગોતી પાટલી,
ઝેઠી'તી ચાર કન્યાઓ ગાડીની વાટ પેખતી;
ખંગાળી, સિંધી, પંજળી ચોથી દક્ષિણની હતી
માહોમાહો લડી રૈ'તી વાતોમાં ખેરવેશની.

પડીકું જેમ દોરીથી, ખંધાઇને પડી રહે,
તમે યે એમ ખાંધો છો સાડીથી અંગઅંગને;'
સિંધીખેડેને કહ્યું પેલી ખંગાળી ખેડેને ધીમે.
'રૂપાળા અંગને આવી, ખેડાળી સુર્વાલ ઓઢણી
ખેરાવી શીદ ગાળે છો ?' ખંગાળી ખેડેન ઉછળી,
'ધારીધારી નિહાળી લો' દક્ષિણીખેડેન બોલવા
લાગી ને, હાસ્યને એણે છુટું મૂક્યું વિતાનમાં;
'પુરુષોના પ્રતિસ્પર્ધી જેવો આ વેશને જરા,
એવી ઇન્તર ને એવું ખેરણું વેંતચૂંદડી !'
'તમે તો ખૂબ શોભો છો વાણીમાં ને વિચારમાં
પરિધાને કરી બેઠાં શામાટે ભુલ આવડી ?
તેર હાથતણી સાડી કછોટામાંજ સંઘરી !'
દક્ષિણીખેડેનશું પેલી પંજળીખેડેન આથડી.

દેખાણી દૂરથી ગાડી પ્લેટફોર્મ રહ્યું ધુણી
ઊભીથૈ ચાર કન્યાઓ ખાંધેલી વસ્તુઓ ગણી;

એવામાં ગાડીનું ખુલ્લું દાર, ને ટ્રંક ઉંચકી,
 વ્યક્તિત્વે ચોપતા વેશે, કન્યા ગુર્જરદેશની
 ઉતરી, સાડીને છેડે વા યુ ને ફેફડાવતી,
 અંખવાણી પડી પેલી કન્યાઓ ચાર દેશની,
 માંહોમાંહે લકી'તી જે વાતોમાં પહિરવેશની.

૨૦

૧૯ માચ ૧૯૩૪

અલકલટ

. અંજની .

કુંજકુંજ કુલડે છલકાણી,
 વનવન ગૂંથી કોયલવાણી;
 ઉપા આજે શે હરખાણી
 નયનતટે ભમવા ?

શિશિર ગઈ શિતલતા તાણી,
 વસંતની મધુરપ વેરાણી;
 પણ આ કળીઓ શે ઉભરાણી
 અલકલટે રમવા ?

કુલબલ્લનવી

• મિત્રોપન્નતિ •

ખંડ પહેલો

અશ્રુ, વ્યથા, શ્વાસ ભર્યો ઉતાવળો
 દોડી ગયો રક્ષક રાણીવાસમાં:
 શબ્દો ગયા એ ગૂંચવાઈ શ્વાસમાં,
 પ્રવેશતાં ઉંઘરમાં પડી ગયો.
 સંદેશી ઉઠા નણુને સહી રહ્યો,
 'થયું છશું? કાણ પડયું?' ધ્વનિ થયો.

આ કંદમાં — અશ્રુતણા પ્રવાહમાં
 ખેંચી ગયો એ નિજને, અનેકને:
 દોડી રહ્યા થૈ ભયભીત ચાકરો
 જોવા મળ્યાં સૌ મૂરછિત હૃતને.
 કહ્યું: હતું જે કથવાનું અશ્રુએ,
 પ્રેક્ષી રહ્યું રુદન કાલગ્રસ્તએ.

પૂજા મહીંથી પગલે ઉતાવળે
 ઉભી પૃથા આવી સરોષ દ્વારમાં:

લેણી થતી રક્ષક મેદની કને ૧૫
 'ધયું છું?' પૂછી રહી પળેપળે.
 મૂર્છિત એ દ્વિત અશુભ કે લવે
 બન્યું હતું જે, કુરુક્ષેત્ર-ચક્રવે.

રેલી રહ્યો સાગર આર્તનાદનો ૨૦
 ગૃહગૃહ રાજ્યમહેલ ચોતરે:
 લેલી દીવાલો ચઢતો અટારીએ
 ચિત્કાર આલ્યો અવકાશ ચીરતો.
 કુંતી હતી તેમજ કાંભણી રહી?
 શબ્દો વિનાની કરુણાની મૂરતી!

ગયો અભિમન્યુ અનંતલોકમાં ૨૫
 અલક્ષ્ય એવો જયયુદ્ધનો વરી:
 અલક્ષ્ય એવો પથ મૃત્યુનો તરી
 સંકેલી આશા, પરિતાપ શોકમાં.
 આશ્વાસનો કેમ અડે ન ચિત્તને?
 આંખી રહી શું દૂરનાં ક્ષિતિજને? ૩૦

અનુચરે સર્વ કથા કહ્યા પછી
 પૂછી પૃથાએ જ ન લોકવાયકા:
 અકથ્ય પીડા ઉરમાં ભરી છતાં
 જંપી ઘડી પાંડવ કુલજાતીવી.
 રૂંધાચલા કંઠ થકી અનુચરે ૩૫
 ધર્યું ઘૃણાદર્શન માતૃઅર્ચને.

“કૃષ્ણે પ્રભુતાની વરાળ રક્ષવા
 હૈયાં પરે ગોઠવી વજ્રાંખડી:

હાથો સ્વસાયુત સુમુક્ષ જીવવા
સંજીવની શી તરછોડી રાખડી. ૪૦
આશિષ નેજે હલી કુંતી માતળી,
રક્ષા હલી દેવ તાહી જમાતળી.

“સાથે હલો વીર સુપુત્ર લીમનો
લોથે પડ્યો તર્કટમાં મહારથા :
કોણે ભરી કૃત્રિમ ઢીલે આરતિ ૪૫
વિપ્રે પાપાણ્યું વિષ દર્પનું પછી.
રક્ષા કુગાવી અભિમન્યુ કચરે :
‘યોદ્ધા કુને સૂત્રની દોર રું કરે ?’

“સાથા આલે આર્જવ શાબ્દ ઉચ્ચે
અંરજાવા રક્ષાકચિહ્ન રાખડી : ૫૦
જયજ્ઞ શો વીર જીવાળ એ ધડી
ઉકારનાં વેળા વહી હસી રહ્યો.
કરી કથા તર્કટની ખૂણે ખૂણે
સૌ વિપ્ર રૂપે અમને છ કુપાણે!

“રંગાધાએ ચુક્રિત કરી અન્નાલાતા ૫૫
રક્ષા કરી ભાંધી ધનુષ્ય પિચ્છને :
એ પિચ્છથી મૂષક સાથ ભેલતાં
લોકી કુગાણ્યું કરી સૂત્ર તુરછને.
રક્ષા ભેડી દૂર પડો અદર્શને
. કાપી પછી દોર ધનુષ્યની ધીમે. ૬૦

“કોઈ કહે મૂષકનું ગળું નથા
એ હૃદય દ્વારામતિનાં નરેશનું :

નેહો ધર્મ દુન સનેક વેશનું
ગીતા પાવાડી ઘડ પાર્થ સારથિ.

પ્રભુ હુણી વિશ્વજ્ઞ લંત વીરતા ૬૫
સંસારને આપો કલંકની કથા."

..... સુલાંત દૂકો કહીને અનુચરે
અમૃતલયા પુનઃ દયાર્ત્ર નેત્ર માંઃ
કેલાસનું શિખર વજ્રધા પડે
એવો ધર્મો ભીષ્મનાદ કૌત્રમાં. ૭૦
વસુંધરાનાં જવ ખંડ કંપિયા
આક્રોશવાદ્ય ભયથી ઠરી ગયા.

(સિત્ત)

પરંતુ કુંતી આતિ સ્થિર દૃષ્ટિએ
એને ચિત્તે પો રહી તીવ્ર વેદન્યાઃ
નિઃસ્વાસ ખેંચ્યો જરી ના ઉતાવળે
ચાલા રહી એ ભૂતને ભવિષ્યમાં.
સાક્ષી બની વિજયી બલે માનની
ભાવિ તાહાં કૈં પડ્યા ભરી રહી.

વિચાર્યું એણેઃ ખલિદન દોહુલું
સ્તુતિ પનો સૂરજ ઘેર લાવશે:

કૃષ્ણે હણ્યો પુત્ર પ્રતાપી તો ય શુ ?
 જીવંત મૃત્યુ જીવવું ન સોહ્યલું.
 પ્રસન્ન ચિતે જનની નમી રહી
 સંકેલતી કિરણવેલ સૂર્યની.

૮૪.

ખંડ ગીતે

મંદિરના હીપક-ગોળ-આસને
 પડ્યું હતું એક દુરુપ કોડિયું:
 સંકોરતું ચેતનહીણ જોગિયું
 ધરી રહ્યું અંજલિમાં પ્રકાશને.
 એ કોડિયાની કરુણાન્ત જ્યોતને
 જોઈ રહી યાદવી સ્થિર લોચને.

૫

છૂટા હતા કુન્તલ સ્કન્ધ ઉપરે,
 ને નેનમાં ઘેન હતું વિપાદનું :

અશ્રુભરી પાંપણની કટોરીએ
કેં યાચતી મુખ કરી દયા માણું ૧૦
નથી નથી લોચન રે વિષાદનેઃ
ઢળી પડી પાંપણ મૌન રુદને

એ યાચનામાં હતું હાદઈ માતનું,
કદ્યાણની મંગલ વાંછના હતીઃ
ને અંતરે ત્રિનન ભૂતકાલના ૧૫
એસી ગયાં એસવી વર્તમાનને,
વાત્સલ્યનો દિવ્ય ધ્વનિ પ્રસારતી
વાગી રહી ભીતર પૂર્વ આરતી.

પ્રસ્તુતિની આંતર વેદના સરો
ખેઠો હતો કૃષ્ણ નજીક ખડે નનીઃ ૨૦
શિખાવતો ગૂંથણી ચક્ર વ્યૂહની,
ગણાય જે ઉત્તમ અંગ યુદ્ધનું.
પડી હતી નિંદર માંહી ખડેનડી,
એ યુદ્ધદીક્ષા નિજ ગર્ભને વરી.

બાગી સુલદ્રા સ્મૃતિ તંતુ બાગતાં ૨૫
એ વ્યૂહનું આદ્ય સ્વરૂપ પૂછતીઃ
એ વ્યૂહની અંતકડી ઉચારતાં
થંભી ગઈ કૃષ્ણની છાલ કંપતી.
ગાંખી રહી ગંભીર લોચને સ્વસા,
પામી નહિ માધવની મનોવ્યથા.

પદ્મો પરે કંપ હતો વિચારનો,
 ને મુખ ભાવે પ્રગટેલ વ્યગ્રતાઃ
 રાતાં થયેલાં નિજ કૃષ્ણ લોચનો
 દોડી રહ્યાં દૂર લવિષ્ય લેદતાં.

જતો રહ્યો માધવ ગૂંચવાઈને,
 પૂછી શકી ખંડેન કશું ન ભાઈને.

૩૫

તે જો હતી પુત્ર રણે સિધાવતાં
 સુદર્શને, યા દ વ કું લ ચં દ્ર નેઃ
 એ સ્પંદનો, એ મુખભાવ, વ્યગ્રતા
 વાંચેલ આજે ફરી કૃષ્ણ-લોચને.

૪૦

આશિષ એમાં હતી ના જયંતને
 આશ્વાસને ના હતું રંક ખંડેનને.

વિચારનાં તિમિરમાં ઉતાવળે
 દોડી સુલકા નિજ પંથ પેખતીઃ
 ઠરી ગઈ જ્યોત અનિલકૂંડથી,
 નિઃશ્વાસતી ભાવિતણી અમૂઝણે.

૪૫

ખસી ગયાં દર્શન ભૂતકાલનાં
 આવી ઊભી યાદવી વર્તમાનમાં.

સંજીવની જ્યોત વિલીન થઈ જતાં
 ખતી ગયું આસન શૂન્ય જોખનુંઃ
 અશ્રુ ભરાયાં નયણે અજાણતાં
 તૂટી ગયું દર્પણ દિવ્ય શોકનું.

૫૦

હથેળીઓની કરી કર્ણુ-ઠાંકણી
શુભંકરી તર્ક કરે છ માવડી.

અચિંતબ્યો કાલ તણે મહાધ્વનિ ૫૫
આવી પડ્યો અંતરની પછી ત માં :
ધ્રુવ બિંદી થાંભલીઓ અવાસની
કૃષ્ણી જનેતા ભયભીત ચિંત માં.
ઘેઘાકળી દોડી ગઈ ગવાક્ષમાં,
શોધી રહી કાંઈક અંતરીક્ષમાં. ૬૦

સરી જતી સાંધ્યની દોર પાતળી
થાંભી જરા અંજલિમાં વિરાટની :
એ તેજમાં નેત્ર પ્રકાશ ઘેવડી
યાચી રહી હૈં વરદાન યાદવી.
'સંરક્ષજે જીવનગ્રંથી સૂત્રની, ૬૫
દ્રષ્ટિ થજે મા ! જયવંત પુત્રની.'

દિશામુખે કા જળ રૂપ ઊતર્યું,
શબ્દો ગયા ઝોગળી અંધકારમાં :
જે જાગૃતિ અશ્રુતાણા પ્રવાહમાં,
આકાશ જાણે ધરતી પરે નમ્બું. ૭૦
વ્યથા અનામી જનની વિભાસતી
પડી રહી નેત્રકમાઠ વાસતી.

વાગી રહી આર્ત સ્વરે ઊતારજો
આ કંદ લોરી દિશદિશ લે દતી :

ઠં ઢાળતી શુદ્ધિવિહીન માતને
અનિષ્ટ કેં યુદ્ધ તણું ઉચારતી.
હતું નહિ લાન કશું અચેતને
જેતી હતી જાત્રવી કાલસ્વપ્નને.

૮૫

દીઠાં હશે લોચન મૃત્યુનાં તમે
કુન્કારતી કાલ ભુજંગની કૃણા :
એ કૂંક, એ લોચનથી ણિહામણા
ઓળા પડયા વિકૃત પૃથ્વીઆસને.
વીંટી રહ્યો એક ધ્વનિ વિરાટને :
‘ખરી ગઈ પિચ્છકલા શકુન્તની
ઢોળી ગયો ચંદ્ર મધુર ચંદની.’

૮૭

૮૫

ખંડ ત્રીજો

સૌન્દર્યનાં જૂથ જઈ શિવાલયે
સૌભાગ્ય મોંઘાં પરદાન યાચતાં :
ગવાક્ષની દેરડીએ ગૃહે ગૃહે
કસ્તુરીનો દેવસુગંધ છાંટતાં :

હુથેળીએ દીપકકેડિયાં ધરી, ૫
સ્ત્રીઓ ઉતારે ઉતરાની આરતી.

કુંકુમની સ્વસ્તિક વેલ ચીતરી
મંદિરનાં દ્વાર મહીં સુલોચને:
જેતી ઊભી મારગ મીટ પાથરી
જ્યોતિઃ કલા શી રૂપરાણી ઉત્તરે. ૧૦
જેનાં ઉરે સ્વપ્ન વસેલ સ્વર્ગનાં,
સહી શકે દિવસ શેં વિયોગના ?

ગુરુ અગત્યે જડતા ઉલેચવા
પીધો હતો સાગર અંજલિ મહીં:
માણી હતી એમ સહસ્ર રાત્રિઓ ૧૫
સંસારની, એક જ રાત્રિએ ચઢી.
દામ્પત્યનાં શાસ્ત્ર અનેક એ ઘડી,
વાંચ્યાં હશે લોચનલોચને મળી.

આકાશગંગા પરથી ઉતાવળી
ખસી ગઈ વાદળ છાંય પૂર્વમાં; ૨૦
જરા છવાયું શીત ઉગ્ર સૂર્યમાં
ઊડી રહી પશ્ચિમ સાંધ્યચૂંદડી.
તંદ્રા મહીં સુખ પતિનું સુંદરી,
શોધી રહી નિર્મળ અશ્રુઓ ધરી.

કંપારી જેને ગત રાત્રિ સ્વપ્નની ૨૫
શમી નથી અંતર, અંગઅંગમાં:

આ શ્વાસને મૂક બનેલ માનની
ફરી ચઢી સ્વપ્નતાણી કે માનમાં.
એ સ્વપ્નનો રાક્ષસ આંહી ઊતર્યો,
સંતાપ એનાં ઉરને દહી રહ્યો.

૩૦

તરી રહ્યા ફેંક અળોલ યાત્રિઓ
સળેડલે તેજ તણાં સરોવરે :
ત્યાં આલથી દેત્ય કરાળ ઊતરે
ડુગાડવા સુંદરતાની હોડીઓ.
ડૂબી ગયાં ફેં સુકુમાર દંપતી,
જાગી ઊઠી સ્વપ્ન મહીથી યુવતી.

૩૫

નિઃસ્તબ્ધતા ડોરી રહી છ ચિત્તને,
એમાં પડે ફૂર ધ્વનિ વિપાદનો :
સર્જયતું સ્વપ્ન કરુણ અંતને
થાંભી ગયાં કેમ મધુર : વાદનો ?
દોડી ગઈ મંદિર માંહી ઉત્તરા,
એને જણાઈ ફરતી વસુંધરા.

૪૦

નેત્રો ઉઘાડી નિરખે છ ચૌવના,
અડી કરાંજુલિ શિથિલ અંગને :
સંઆરિકા કોઈ પડી અચેતને
કરી રહી છે નિજ પાદવંદના.

૪૫

જલપી રહી ઊંઘ મહીં વિનાશને
કલપી, સતી ત્યાંજ ઢળે છ મૂર્છાને.

સાથે સુલદ્રા લઈ કુંતી માતને
આશ્વાસને પુત્રવધુ કને જતી: ૫૦
હૈયાં પરે વજ્રરથુંબલા વતી
ખાંધેલ જેણે નિજ અશ્રુપાતને
મંદિરનું આંતરદ્રશ્ય નિરખી,
પાપાણુમૂર્તિ ગઈ કેમ એ બની ?

મથૂરની પિચ્છકલા શી મૂર્છિતા ૫૫
પડી હતી ભોંય પરે પીંખાઈને;
મંદિરની ધાંભલીએ લપાઈને
રહી રહી કોઈક દ્વારરક્ષિકા :
આકાશછત્રી સરખા મહાલયે
કારુણ્યનો સાગર કોણ ધૂધવે ? ૬૦

નિશ્વાસતી શ્વાસ ભરેલ આંતરે
આવી સુલદ્રા પગલે ઉતાવળે:
આલિંગતી, અશ્રુપ્રવાહ ચૂમતી,
પંખાળતી પાંપણ અંગુલિ વતી.
કુંતી અતિ આજ્ઞવતાભરી દૃગે ૬૫
આંખી રહી તેજભર્યાં લલાટને.

અશ્રુ હતાં? ના; ન દયા, ન કૂરતાં,
શ્રદ્ધાભર્યું મુખ ગભીર ગૌરવે:

શાંતિ હતી દિવ્ય પ્રભાશી અંતરે
સરી પડ્યા શબ્દ વેહલ સ્થિરતા;
આશિષ દે માત પ્રસન્ન અંતરે,
વિરજીતા સ્વર્ગ સમગ્રને વેરે
પુરુષવાશો તુજ સ્વામી ઉત્તરે!

૩૦

મોંચાચલી પાંપાણ સ્નેહ ઊંચકી
ઝેંઘ રહી પાવન દૃશ્ય ઉત્તરા;
જુહવા ઉપાડે નવ કૃમ શબ્દને?
કંપિત ચમોષો કંકડી રહી ગયા.
હતું નહિ કામ કશુંય શબ્દનું,
કેરી વખતું મોજ અપાર દર્દનું.

૩૫.

ધૃતુ હતું નિર્મળ તેજ પાતળું
તારાગાહોનું ઘનધોર રાત્રિમાં:
પામી અનુકંપ અનિલ ઊડતો
કંપાવતો અંતર અશ્રુ ભીનું.
ત્રિમૂરતી પાંડવ કુલ-જાહનવી
એકેકની હૂંફ મહો પડી રહી.

૮૦

૮૫

(ચિત્ર)

[૨૨]

પંડિત મૂર્તિશા

રૂપા

અખંડલીલા

. મિશ્રોપનતિ .

વસંતના પાલવ શી તરી રહી
તખ્તા પરે રંગછટા પ્રકાશની,
છટા મધુરી અરધીક ઊઘડી,
ત્યાં છૂંદણુંકોર રચી કમાનમાં
છાઈ રહ્યું દર્શન મૂકે બેઘડી.

૫

૬. એ છૂંદણે અમૃતના સ્વરે ભર્યા
તો ગૂંછ રહી મંગલ સંગીતારતી,
પા સ્વરે સ્વરે જીવન બાહુનીતર્યા
કંપા વૃંદાવને પ્રેમની બંસી વાગતી.

૧. કાશની ફૂંદડીએ, પ્રકાશની
પનેક રેખા ભરી અંતરીક્ષમાં,
પા અને રંગની મૌનમૂર્તિ
પધારી શુચિદર્શના હલા,
જતી પાંપણ ઊંચકું ત્યાં;
ગુલિનાં નર્તનમાં પડી કલા.
પડી અંશુલિ નર્તનો માં

૧૦

૧૫

૩ મંડળીનું 'રાધાકૃષ્ણ' નૃત્ય.

ને નર્તનો ચિંતનતાર ઝીલી
લળી ગયાં ગો કુલકીતે નોમાં.

વાદિત્રનું કોમલ ઉર ગાણું,
ચડી ચડી ખાય પતંગહીંચકા;
સ્વરો, સ્વરોમાં અથડાઈ ગૂંજતા
'ઉરે વસી અમૃતળંસી રાધિકા.'
ળંસીસખિની વિમલાસુરાવલિ,
વેરી રહી અંતરની નિમંત્રણા,
'પધાર સૌન્દર્યની વિશ્વશ્રૂંખલા!'

૨૦

૨૫

હુથેળીઓ રંગભરી ન આ વતી
આવી ઉભી ભુવનમોહિની ત્યાં;
શિરે ધરી ગો રસની મટુકી
ઢોંકતી ચાલે લલના પધારતી.

આછી, વાણી કેસરઓઢણીમાં.
કાયા તણી વેણ કળાય પાતળી;
શોભી રહેલા દ્રવ્ય, ગુટ્ટીવેસરે
પળે પળે પાય, ફરંત કૂહડી.
લજ્જાભરી શી નમતી લજ્જામણી,
છેડા ધરી મુખપરે હસી રહી.

૩૦

૩૫

પ્રકાશનો રંગ વળી ફરી ગયો
ને છંદણાં તિમિરમાં છુપાયાં.
મટુકીને અંગુલિઓ વતી તળે
ઉતારતી હું નિરખું છ રાધા.

કરી લઈ ચક્રર દીર્ઘ નૃત્યનું
 ધીરે ધીરે કૃષ્ણસમીપ આવતી,
 મૃદંગ પામી ઉર રાધિકાનું
 ખોલે 'કરુણેશ, હું ઉર આપનું.'
 મૃદંગને ઉત્તર આપવા બધી,
 સુરાવલીઓ ગળકે સલાનમાં;
 'વર'બ્રહ્મ'ની અતિ સ્પષ્ટ વાણી
 વીણા મહીથી પ્રસરે વિતાનમાં.

૪૦

૪૫

નમ્યો કટિઉપર દેહસ્તંભ
 ગર્જો સજ્જેડે જકડાઈ ઉભાં;
 કદંબની કોમલ ડાળખી શા
 રચી રહ્યા હાથ વળાંકની છટા.
 નમી રહ્યું શિશ અને નમી રહ્યાં
 સુલોચનો કૃષ્ણની પાદુકાને,
 પ્રજ્ઞાવશેષે પ્રગટાવી રૂપને
 કરી રહી પ્રેમપ્રણામ રાધિકા.

૫૦

૫૫

ગંડી તણા સૂર લખેછ ભક્તિમાં
 ને પાયઠેકે પલટાય પ્રાણ;
 રાધા કર્નયો ચડી એક તાનમાં
 આરંભતા ગંભીર વિશ્વગાન.
 જ્યાં કૃષ્ણની ગંડી મધુર વાગશે
 ત્યાં નાગશે અંગુલિ રાધિકાની;
 પુરુષ ને પ્રકૃતિ નિત્ય જગશે
 અખંડલીલા રચવા વિરાટની.

૬૦

પ્રકાશ વીંટાઈ ગયો, બધાં ગયાં
આવ્યો ઘરે હું તરતો તરંગને;
ક્યાંકૃષ્ણ? ક્યાંચૌવનમૂર્તિરાધિકા?
ક્યાં હું મજુરી કરનાર માનવી!
ખૂંચી રહી શૂન્ય પથારી અંગને.

૬૫

ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૩

એકલો

. પૃથ્વી .

ઉભો થઈ ગયો જુવાન-
અને ધરણીપે પછાડી કડીઆળી ને એકલો;
યુવા, લાખમીગોદ, અંતરજનોની જાળો તણ,
ક્ષણિક કીરતિ ફગાવી, કચડી, કરી છિન્નસિન્ન,
હસતો ગયો એકલો.
નવું જીવન શોધવા, જગતને કશું બોધવા.

અર્ધનગ્ના

. અંધરા .

‘પ્રજ્ઞા, પ્રજ્ઞા!’ હલાબ્યાં, સડલબલકરી બારણાં અર્ધ જૂનાં
 ‘હું સૂતી છું.’ છવાયો ફરીફરી સઘળો કારમો અંધકાર;
 આ અંધારું? નિરાશા? મગજફરીગયું; કારને લાત દીધી
 ‘સાથી આટ્યા અગાડી, ચરણ ઘસડતો કેમ આંખીશ એને?’
 ત્રાડે, પાદપ્રહારે સદન ધુણી રહ્યું, બારણા બેઠે તૂટ્યાં, ૫
 તૂટેલાં બારણેથી હૃદયવિજલરી, સ્વાસ ખેંચી પ્રવેશ્યો.
 એ ઊભી થૈ સફાળી નયનભયભીતા, અંગના, અર્ધનગ્ના.

‘આવો’ એની મધુરી, અમૃતવચનશી પ્રાર્થના ઠરપંછેદી,
 કણેના સાંભળી કે, હૃદયમહીભરી; હું રહ્યો’તો નિકાળી
 એની લાલે ગુલાળી, કમલવદનશી કોમળી દેહવદલી. ૧૦
 આંગેા ઢાળી, અન્તણી નયનચમકથી આવકાર્યો, નિમંત્ર્યો
 ઢાંક્યાં અંગેા પરેથી વસન દૂર કર્યું વાણીની ચંચલાએ;
 ‘પ્રજ્ઞા, પ્રજ્ઞા! તમે તે-’કવન છળી રહ્યું મૌનની દોર તૂટી
 વિલાયેલાં ઉરેથી સળવન સ્વરશી કાવ્યધારા વહૂટી.

અશોકવનમાં

. પૃથ્વી .

અશોકવનમાં પ્રગટલકરુણા સમી જનકી
 સશોક અવકાશને, સકલદિશને ઝાંખતી,
 'પ્રભુ, રઘુપતિ !' સુમંદસ્વરમાંય સ્વામીતણી
 છળી નયન મીંચીને હૃદયમાં વિલોકે સતી,
 હજી થરથરે છ દશ્ય ગઈકાલનાં અંતરે ૫
 ભર્યાં નયનનાંજલે કુટિરની કથાઓ તરે;
 સુવર્ણમૃગ, મોહ, વેશછલદંશ, દૌ કંપનો,
 જટાયુવધની સ્મૃતિ પ્રજળી રોમરોમે ચડી
 કરાલનયને લહી રહી અટારી લંકેશની.

દશાનનની વેરમગ્ન મનસુષ્ટિના માર્ગમાં ૧૦
 પ્રતિશ્રવણ, ખાદ્ય, જીવ મહીં ભૂતસેના ખડી,
 ધનુર્વિજય રામનો, પ્રમત્તહાસ્ય સીતા તણું
 અઘીન લગિનિ તણું કરણ, નાસિકા છેદન.
 સ્મરી પલપલે રઘુકુલની ક્ષત્રિવદ્ પાંગળી
 અશોકવનને દશાનનની આંખ ઘેરી વળી; ૧૫
 ધરા ધણધણી, ચતુર્નયન આથડ્યાં જે ઘડી.

કવિ

મિશ્ર .

ઉડું ઉડું તોય ઉડી શકાય ના
 પાંખો જને શિથિલ મંદપ્રાણ,
 હૈથું જળે તોય રડી શકાય ના
 પાછાં પડે સાહસનાં પ્રયાણ.
 આકાશનું અંતર કેવડું હશે ?
 ને મેઘના નીરભર્યાં મહેલ !
 વિદ્યુતના કાલપતંગ ઉપરે
 કોને ગમે ના કરવી સહેલ ?

૫

હમું, રમું, તોય તૃપા શમે નહિ
 ઉડીઉડીને અથડાઈ વ્યોમ;
 આ સાંકડું વિશ્વ મને ગમે નહિ
 સર્જીશ હું નિત્ય નવીન લોમ,
 હું લોમકા નિત્ય રચું નવીનવી,
 દૃઢ્યાણુનાં દર્શનનો જનું કવિ.

૧૦

મચ્છુ

• મિશ્ર •

પ્રકાશની પાંખડીઓ કરે ધરી
અનિલ જ્યારે ફિરજો પ્રસારતો;
ગૂંથી કરે આંગળીઓ અનેકની
હું ખેલવા નિત્ય નહીતટે જતો.

ત્યાં હાથીઓના પરિવાર જેવી
સેના પડી પથ્થર કાળમીઠની;
એમાં તરે નિત્ય નવાં નવાં રૂપે
મચ્છુતણી મોહક નીરચુંદડી.
એ ચુંદડી, મંદિર એકલિંગનું
ને પથ્થરે પથ્થરને પિછાનતો,
વર્ષો તણાં અંતરને વટાવી
ખોવાયલું અંતર આજ શોધતો.

૫

૧૦

લેટી પડું પથ્થરની જમાતને
સ્મરી સ્મરી સ્વચ્છ કરું પ્રભાતને.

જાગવાટાણું

રોજ રોજ મારું અંતર વીંધી
 ઉઘે ચઢે છે અવાજ,
 ‘બાલક, તારી સુકોમલ કાયા
 શોભે ન યુદ્ધના સાજ;
 આવ તારું શિશ પંપાણું,
 મીઠીમીઠી ઉઘે સુવાડું.’

૫

ઉપડતો પગ રોકવા શાને
 પાથરે મોહની જાળ ?
 હેતની બેઠીઓ તૂટતાં પાલક !
 લાગશે કેટલીવાર ?
 અંગેઅંગે તેજ લરાણું,
 હજી મારે જાગવા ટાણું.

૧૦

મોટા મોટા મહાસાગર મારે
 ખંઢવાના હજી કોડ,
 આલ અગૌસીએ બેસીને હું તો
 તારા વીણીશ કરોડ;
 હજી મારી આશા અજાણી.
 મજા નથી મૃત્યુની માણી.

૧૫

‘બીલીપત્ર’માંથી

- માઠ -

તારાં તેજને અમૃત ચેતવજે
 મુજ અંતર દીપકમાળ.
 તેજકુંડાળે રમવા કાજે, રેલજે ચંદની ધાર,
 તારકકૂલડે ગૂંથજે મારાં, નેનની કિરણમાળ;
 આપવા શૈશવનાં વરદાન. ૫
 પાપ ગળે પુણ્ય પાંગરે એવો, સીંચજે સૂરજતાપ,
 સ્વાર્પણ નેમ જગાવવા આલમાં, દોરજે મેઘની આપ;
 આપવા યૌવનનાં વરદાન.
 સાહસપંથમાં કોડવા દેજે, પ્રાણને પાંખ અથાક,
 સિંધુડે શૌર્યના સૂર ચઢે ત્યારે રોકજે ના ગણી રાંક; ૧૦
 આપવા પૌરુષનાં વરદાન.
 અંધારી દિશાર્થી દોરતો અંદ્રમા, જેમ પ્રકાશને પંથ,
 કર્ણધાર, કલ્યાણને મારગે, દોરજે આલી હાથ;
 આપવા આયુષ્યનાં વરદાન.

કૂલજેવાં તારાં અંતરે બાપુ, શીદલરે ઉકળાટ ? ૧૫
 છાને ખૂણે શીદ જેરવે આંસુ, કેવડી તારી જમાત ?
 તારા સ્નેહની જુઠડી વાત.
 નેન ભરીભરી આઘેરે મારગે, કોની તું નિરખે વાટ ?
 શૂન્ય પડી તારી શ્રદ્ધાની કેડીઓ, કોઈ ન કરશે સાથ;
 શીદને થાય છે બાપુ, અનાથ ? ૨૯

સાથ જમાતની મારે પડી નથી, પંથીને એક નિશાન,
ખેડવા રત્ન ભરેલ વસુંધરા, ઊડવા પ્રાણ જવાન;
મારે હર્ષ ને શોક સમાન.

સાંગ પડે તેમ અનંતતામાંથી, ઉતરે શબ્દ અજ્ઞાણ,
‘ગર્વથકી તેં તો જ્ઞાન ગુમાવ્યું, અસહિષ્ણુતાથી સાન; ૨૫
એવા ઉતરે શબ્દ અજ્ઞાણ.
(ગર્વસિંહાસને કોણ નથી ચઢ્યું, (ગર્વ યુવાનીનું પર્વ,)
ગર્વને વિજયઆસને ઊભાં, સાગરમંથન સર્વ,
ખાપુ, ગર્વ યુવાનીનું પર્વ.
જ્ઞાનને ખીલે બંધાઈને મારે, તાત, થવું નથી બુદ્ધ, ૩૦
મારું આંધળિયું સાહસ લાવશે, સિદ્ધિના માર્ગની સુધ;
મારે તાત, થવું નથી બુદ્ધ.

પંથ નહોતો તોય વાયુને પારણે, કરતો સાગર પાર,
એક હાથે જુદું જીવન સાચવ્યું, બીજે સંસારનો ભાર.
માનતો વિજય જેવડી હાર. ૩૫
આંખ ઉઘાડી કે શૈશવે પેઠો, પૌરુષનો અવતાર,
ડગલે ડગલે અગ્નિનાં આસનો, જ્વાલાઓનો પરિવાર;
ઘડિયાં હામતણાં હથિયાર.
શ્વાસને હીંચકે હીંચકી હીંચકી, તાણ્યા શરીરના તંગ
આજે તો અંધની લાકડી પેરે, અથડાયાં કરે અંગ; ૪૦
આયણું કેમ ઉતરશે ગંગ ?

અંતે તારી પગકેડીએ દીકું, કિરણ નાચતું એક
હૈયાનાં શૂન્ય સરોવરે એનાં, વર્તુલ દોર્યાં અનેક;
કિરણે ડહોળિયું તળિયું છેક.

વર્તુલે વર્તુલે ઉધડી વાણી, કિરણે કિરણે રંગ ૪૫
 મેઘધનુષ્યની પણછે ચીતર્યા, પંથ ભરીને પતંગ;
 નિરખ્યાં કાવ્યનાં નિર્મલ અંગ.

નહોતું ખેલ્યું તેને ખેલવા બેઠો, છોડી ખલકના ખેલ
 થાકેલ હૈયાની પડખે ચણવા, માંડયા કાગળના મહેલ
 જેને સાચવવા નહિ સહેલ ! ૫૦

જૂન ૧૯૩૩

પતિતોને અંકે

- શિખરિણી -

હતી શ્રદ્ધા હુંને કવિકુલશુર અંક રમશે
 વિલાયેલી મારી કવનકુલવાડી ખિલવશે;
 પરંતુ હૈયાના મળ નજીક આવે કયમ કવિ ?
 જલે ધોવા, મારી શિથિલશ્રુચિતા શુદ્ધ કરવા
 પતિતોને અંકે પથપુનિતગંગા અવતરી. ૫

૩ એપ્રિલ ૧૯૩૪

બસ, લખો

. પૃથ્વી .

અલંકૃત વિતાન, અંકૃત વીણા, કુંણી અંગુલિ,
રસે વરસતી રસામૃત હસી નહે ચંદ્રિકા;
લયાં ઉપવનો-વનો, વિટપધુમ્મટો, પર્વતો,
લીલોતરી ભરી નરી સરિત રેલતી રાગની.
સુહાગી કમલા પ્રસાદ, લલિતાંગી ચારુલતા ૫
અહો, વિશદ સંસ્કૃતિ, પરમ પ્રકૃતિ, આકૃતિ;
નમામી પ્રભુતા, કૃતિ-અનુકૃતિ; ઉગ્રીની દ્યુતિ,
પરિમલ લયાં સ્વરો, સુધવલા કલા મંગલા!

લખો, બસ લખ્યા કરો સમજમાં ન આવે છતાં,
ન કોઈ સમજે ભલે સમજવાની ચિંતા વિના; ૧૦
અમત્કૃતિ ભરી, નવી શબ્દયોજના, શૈલીમાં
ન અર્થ નીકળે છતાં કે ન કદોર શી પંક્તિઓ
સુરંગી, લલિતાપદી, ન વસુ શોભને આંજલી
મુકો, બસ મુક્યા કરો કવિવરો! નવાયુગના.

અનશનવ્રતધારી

• સગ્ધરા •

ડોકાઈને નિહાળ્યું, પછી સમીપ ઉભી પૂંછડી પટ્ટપટાવી,
જીઠા કાઢી બતાવી ઉઠરમહીં રમે ભૂખ એવું કહેવા;
આળોટીને ઉડાડી રજ, નજીક સરી ઓસરી કેર ચાટી.

જોયું આ તો નકામું કરગરવું બધું આમ ના કોઈ દેશે,
ઘૂસી એણે રસોડે બળરનવપડે તેમ થપ્પી ઉપાડી; ૫
બિની બિની મજાની મધમધતી હતી રોટલી થાળી સજ્જ.
'મૂઆ, લૂચ્યા, હરામી!' શ્રીમતી તડુકિયાં વેલાણું ફેંક્યું વાંસે
હું એ દોડયો હીંડોળા ઉપરથી ઉતરી 'શું થયું?' એમ ફૂટેતો,
નાઠો લાંબી ફલાંગે, ખડકીમહીં ઉભો, રોટલી હેઠ નાખી,
'લૈજા!' જાણે મને એ ફરીફરી પડકારો કરી હોંય ફૂટેતો. ૧૦
'ઉભો રહેજે હુંટારા!' શ્રીમતી તડુકિયાં ને ઉપાડી પરોણી.

નાસી છૂટયો બીચારો અનશનવ્રતધારી મુકી મેળવેલું.
ખાધું ના, ના ખવાડ્યું ધુળમહીં રગદોડ્યું ગૃહિણીહજૂરે,
- આવી તો નિત્ય ચાલે નવીનવી લડતો મૂડીવાદે, મજૂરે.

ખંધ પડેલી હાથપેટીને

• શુભળંચી •

સ્તબ્ધ સૂર,
વળી ગયાં પલંગપૂર,
સુખદાંકણું ઉઘાડ્યું ને ઉઘાડી ચાવીઓ,
તોય કેમ આપનું ન ઉઘડ્યું કઠોર ઉર ?
પાંપણો નમેલ તોય બે ઘડી લીઓ હુસી,
સ્વચ્છ દંતઆવલી હસે છ હોઠ ઉચકી.

૫

છલ ક્યાં ?

હોઠ ઉપડે છતાં અબોલ કાં ?
શ્યામ દેહમાં જડી છ શ્વેત અક્ષરાવલી,
ન બોલવું ન ચાલવું, હુસી રહે છ એકલી;
એકલાં હુસી હુસી થકાવી દીધ આંગળી,
આંગળીય ઓગળી,
હિંમતમાં નસો પડી;

૧૦

શ્વાસ દોર ગૂંચવાયલી પડી છ ગૂંચબે,
ન શાંત થાય ઉતરી ન જીવવા રણે ચડે;
કેમ હું શકું કળી ?

૧૫

તૂટેલ શ્વાસકોથળી;
રૂહેવું પ્રાણને ગમે છ શ્વાસકોથળી મહીં;
શ્વાસ કોથળી કરે છ 'લાડ' છેડ્યો નહિ !

આંધળી માનો કાગળ

અમૃત લરેલું અંતર જેતું, સાગર જેવડું સત્
 પુનમચંદના પાનીઆ આગળ ડોશી લખાવતી ખત,
 ગગો એનો મુંબઈ કામે;
 ગીગુભાઈ નાગજી નામે.

॥ લખ્ય કે, માડી! પાંચવરસમાં પહોંચી નથી એકપાઈ ૫
 કાગળની એક ચળરખી પણ, તને મળી નથી ભાઈ!
 સમાચાર સાંભળી તારા;
 રોવું મારે કેટલા દા'ડા ? ૧

ભાણુનો ભાણીઓ લખે છે કે, ગયુ રોજ મને લેજો થાય
 દન આખો જાય દાખિયું ખેંચવા રાતે હોટલમાં ખાય, ૧૦
 નિત નવાં લુગડાં પે'રે,
 પાણી જેમ પઈસા વેરે.

હોટલનું ઝાઝું ખાઈશ મા, રાખજે ખરચીખૂટનું માપ
 દવાદારૂના દોકડા આપણે કાઢશું કયાંથી ખાપ !
 કાયા તારી રાખજે રૂડી; ૧૫
 ગરીબની ઇ જ છે મૂડી.

ખોરડું વેંચ્યું ને ખેતર વેંચ્યું, કૂખામાં કર્યો છે વાસ
 જરનો રોટલો જડે નહિ તે દિ' પીઠે છું એકલી છાશ,
 તારે પકવાનનું ભાણું;
 મારે નિત જરનું ખાણું. ૨૦

દેખતી તે દિ' દરણાં, પાણી કરતી ઠામેઠામ

આંખ વિનાનાં આંધળાંને હુવે કોઈ ન આપે કામ,
તારે ગામ વીજળીદીવા,
મારે આહી અંધારા પીવાં.
લીળીતંગ તારી આંધળીમાના બાંચજે ઝાઝા બુહાર ૨૫
એકે રહ્યું નથી અંગનું ઢાંકણ, ખૂટી છે કોઠીએ જર,
હુવે નથી છવવા આરો,
આવ્યો સીખ માગવા વારો.

૧૫ ઓગસ્ટ ૧૯૩૪

પળોછેટ્લી

. શિખરિણી .

પળો છેટ્લી ને હું પણ વિષમ અંધારપગથી
પરે ઊભો રૈને દ્રુતિપરમનો પંથ નિરખું;
ન આવી દ્રુતિ કે, તિમિરપગથી દૂર ન થઈ
પળો છેટ્લી મીઠાં સ્મરણ સરખી તે પણ ગઈ.

૮ મે ૧૯૩૨

સભાન હું

. મિશ્ર .

સૃષ્ટિ તણી સાંકળ ખોલવાને
જ્યારે ઉઘા આંગળીઓ પ્રસારતી,
હું રાત આખી રખડી વિચારમાં
સુકાર્યની સાંકળ નિત્ય ખોલતો;
સૌ ઊંઘતાં ને હું અખંડ જાગતો.

૫

સૃષ્ટિ રહે, હું ચ રહું, છતાં હસી
હસી કહે અંતર ના રડાય,
અંધાર મુખી ભયભીત કંદરા
પ્રકાશથી નિત્ય હસે વસુન્ધરા;
રડી રહે માનવ, હું હસી રહું.

૧૦

રચી રચી મહેલ મનોરથોના
રાજી થતા માનવ સ્વપ્નમાં પડી,
હું ઘોલકાં કૈંક નહીં તટે રચી
આ જોટ તો દિવસરાત ધૂળમાં.
ભમી ભમી નિર્જળ કલ્પનામાં
સર્જાવવું સ્વર્ગ મને ગમે નહિ,
ગરિબની અન્ન વિનાની ચોરડી—
માં, ભૂખની લાખ ભૂતાવજો ભરી;
કુખેર થેઓ કદિ કલ્પનામાં
કે, સ્વર્ણના મહેલ ચણાવી તોય શું ?

૧૫

૨૦

‘શેવાળછાયા સરિતાકિનારે
 અંતિમ મારાં પગલાં લઈ જલે;
 પતંગ જ્યાં પુષ્પનું રૂપ ધારે
 ત્યાં શ્વાસ મારો જઈને ઊછાવલે.’
 કવિ ભમે કિર્તિની કલ્પનામાં!
 શેવાળમાં નિત્ય ભમી ભમીને
 આશા ગઈ, ને અવતાર આલ્યો,
 પતંગ ને ફૂલ થકી રમી ને
 હું ફૂલમાં ફૂલ જની ભળી જતો.
 કવિજનો ગાય, અને હું જીવતો।

૨૫

૩૦

માર્ચ ૧૯૩૩

જવાબમાં

• સંધરા •

‘આંખો ભીની જનીગૈ;’ ઉતરમહીં લખેલું હતું ખેલવેલું
 મેં કહ્યું કે બીચારી ગળગળી થઈ સંભારીને સુખ છેલ્લું;
 ત્યાં તો નીચે લખ્યું ‘તું’ કહ્યું ન લખશો, આવડો પત્ર લાંખો,
 વાંચીને હું ચ થાકી કીડીકીડી સરખા અક્ષરો, આઠ પાનાં
 વંચાયું ના વધારે, પડળ ચડી ગયાં; દુખવા આવી આંખો. ૫

માર્ચ ૧૯૩૪

બારીમાં

. અનુબંધ ૫ .

સામેસામી હતી બારી વચ્ચે શેરી વહી જતી,
 ઘેસીને નિત્ય બારીમાં સુકન્યા કૈંક વાંચતી;
 કોઈ ટાણે હું ચે મારી બારીમાં આવી ઘેસતો
 તાકી ને મુખની સામે આંખોની ભૂખ શોધતો.
 પૂછે કેં એમ ઇચ્છીને, વાંચતો હું ચ ચોપડી,
 કલાકોના કલાકો ત્યાં આડી આંખે નિહાળતો:
 આમ ને આમ મારે તો ઊઘાડી બારી દેખવી,
 રૂપાળી આકૃતિ એની આંખોથી નિત્ય શેકવી !

૫

એક વર્ષ પછી આજે ઊઘાડી બારી ખે જણે
 એક હું ને હતી જોડે છાયા જેવી શકુન્તલે;
 સામે સામી હતી બારી વચ્ચે શેરી વહી જતી
 હજીયે ત્યાંજ ઘેસી ને સુકન્યા નિત્ય વાંચતી.
 પ્રતિચ્છાયા નિહાળીને તાકી રૈ આજ સંશય
 હૈયાંને બારણે બીજી ઊલેલી નિરખી જયા;
 ખેલેલીવાર સુકન્યાએ ઊઘાડાં દ્વાર વાસિયાં

૧૦

૧૫

ખાંભી

• કુતવિલાખિત •

અહીં હશે ચમકી વીજ એક દિ'
ખાણખણાટ થતાં હથિયારના;
વહી હશે નવ-શોણિતની નદી
ખલિ થતાં કંઈ ખત્રીસલક્ષણા.

શૂરકથા શત વર્ષ જીવાડવા
અહીં મૂકેલ શિલા કંઈ કોતરી:
સળગતો ભૂતકાળ અહીં ફરી
શહીદનાં પથદર્શન પૂજવા.

૫

અહીંજ એ ઈતિહાસ પડી રહ્યો
સ્વજનસંઘ ગણી તરુની ઘટા;
મૂક શિલા મહીં પૌરુષ પેખતાં
મનુજ અંતર સ્વપ્ન ઘડી રહ્યો.

૧૦

✓ તેજનાં સિંહાસનો

• રાસ •

ભિધડે છે આલ લાખ કિરણોની ફૂંચીએ,
રંગી દિશાઓની ડાળીઓ છ રે:
નાચે પ્રભાત ચડી મોજાંની મેડીએ,
ફીણની ઉછાળે કુલવાડીઓ છ રે.

ઉધાની ચોઢણીની કોર ભરી કેસુડે, ૫
સુરજસુખીની લાલ પાનીઓ છ રે,
અંખોડે વેણીમાં ફૂલભર્યાં મોગરે,
ભિડે પરાંગની કુવારીઓ છ રે.

સરજે છે કોણ પણે તેજનાં સિંહાસનો,
કિરણો ગૂંથે છ કોણ કીકીએ છ રે ? ૧૦
રુપેરી વાદળીનાં સૌનેરી લોચનો,
ચીતરે છે કોણ દેવપીંછીએ છ રે ?

ચિહ્ન

- ગુલબંધી -

હેતબંસીના મધુ સરોદ સ્વપ્નને ભરે,
અક્ષુઓ ઉઘાડું ત્યાં મળે ન કોઈ આકૃતિ;
શૂન્ય થાઉં ત્યાં ફરી ઠરેલ સ્રોત ઊભરે,
કોણ મૂક ચિંતને કરે ઘડીઘડી ક્ષતિ ?

સ્તબ્ધતા વહેછ કંપતી અળાંડ મૌનમાં,
મૌન પ્રાણની પવિત્રતા વધુ કરેછ ગૂઢ;
ચિત્તની પ્રસન્નતા સરે છ સ્વપ્નભોમમાં,
સ્વપ્નસૃષ્ટિ ખેંડેનના પરિમલે સજીવ, શુદ્ધ.
'ઊડતી રજે ઉડીઉડી સદાય આથડું',
કોઠિલા તણા સ્વરે સ્વરે ભમું છ રાતદિ';
ફહેવરાવતી પ્રભા ખરંત તારિકા કને.
સાંભળ્યાસ્વરોં છુપાવું શીદ હું ધરાતલે ?
શીદ ભસ્મને ઉઠાડવી ભરેલ ખોખલે ?
વેદના ભરેલ પ્રાણુતત્ત્વની પ્રસન્નતા,
અશ્રુઓ થકી નહિ ધુંટી શકાય એ કથા.

૫

૧૦

૧૫

સાંભળ્યું ગઈ પ્રભા મળી અલક્ષ્ય તેજમાં,
તેજને ય મૂંઝવ્યું અપાર તેજ પાથરી;
સાંભળ્યું, ને નિરખ્યું ય વારીના શક્યો પ્રયાણ,

અશ્રુશર્મ્મતોની મેં પીવાડી અંજલિ ભરી.

ગરુ બધું; પ્રકાશ, ગંધ આથમ્યા મનોરથો, ૨૦
મોંછળી મળે ન શોધી આજ પૂર્વમારગે;
કુણી માટીમાં પડેલ સાચવી પદાકૃતિ,
સ્વપ્ન, કલ્પના, સ્મૃતિમહી; ન સ્થૂલ રૂપમાં.

ભિચકી શકુંજ શે ઢળેલ નેત્રની કમાન ? ૨૫
પાંપણો પરે ઠરેલ થાક દુઃખનો સમસ્ત;
ઢાળની દિવાલને વટાવી શે પહોંચશે ?
ત્રિદલે હસંત ગીતજૂમખું હું ઠોઠનું;
ભિતરી કરુણતાની આજ અંતરઆરતી.
એ જવલંત દશ્ય, સત્યની લલિત ચારુતા,
રાખતી પ્રભા પ્રભાત ફેરી જાગતી સદા. ૩૦

કલ્પનાની ચક્ષુઓ અથાક કાલચક્રમાં
અભેદ સર્જનો વિશે અને અનંતમૃત્યુમાં,
ફરેછ રાતદિ' જરાય પ્રિયતી ન થાકને
તાપસી બની અપૂર્વ લાવનાતપોવને.

ખતાવ ચક્ષુઓ, સરોવરો ભરેલ પંકજે ૩૫
પંકજે રહી છુપાઈ સૌમ્ય મુખની છટા;
એ છટા, કુમાશ, લાગણી, અખંડ ગંગધોધ
ભર્મિંઓ સમાવી કેમ હું શકીશ અંતરે ?

ચાલ, ચાલ આજ બેસીએ અહીં નદીતટે ૪૦
વારિઅંકમાં રમી રમી વીણેલ પાંચીકા,
વારતા કહી હુતી તેં ચોતીછીપની મને

શંખલા ય કાન માંડી સાંભળી રહ્યા હતા;
નોર નોતરી રહ્યા છ બેઉને, ગતિભર્યાં.

મોતીછીપહોડીએ વટાવી સાત સાગરો
ખેન પ્રાણુહીન ભાઈ કાજ શોધવા ગઈ
સજીવની, સમુદ્રદેવ શેષનાગની કને,
કલ્પના ! અધુરી એ કથા ફરી કહે મને;
શી ગતિ થઈ પ્રકાશભૂતિ ખેનની પછી ?

૪૫

વંધ્યા

. શિખરિણી .

અનેકોની વચ્ચે લીડમહીંભરાઈ હું અટક્યો
હતું શું એ જોવા, મુરતિધરમાં નગ્નશિલ્પો
છટાથી જોઠેલાં કંઈકંઈવળાંકે શરીરના;
હતાં સ્ત્રીશિલ્પો સૌ પુરુષકૃતિ ક્યાંયે નવ હતી.

વળી જામી ગીર્દી મુરતિધરમાં સ્ત્રીપુરુષની ૫
ઉઘાડાં અંગો ને પ્રકુલતનગાત્રો નિરખવા,
ઘડી શિલ્પો પાસે ઘડી સજીવસેના નજીકજે
પ્રતિકોશી એનાં; હૃદયછળી શોધે સહુ મળી.
જરા થંભ્યો પાસે નગનરતિની કેડ ઉપરે
નિરાંતે જોસીને સ્તન ઉપર ચાંપી અધરને ૧૦
પીતી‘તી કે’ કન્યા અમૃતઘુંટડા માતૃકરના;
તહીં ક્યારે? શાને? ખળરજ નથી હોઠ કંકડયાં
‘મળી જેવી કાંતિ અરપી’^{તળ્યાને} જનની, તેં. ~~વનની~~

પડ્યો ત્યાં વાંસેથી અહહ મૂક નિશ્વાસ શ્રવણે,
વળી પાછું જોયું જીવતીકરુણા જેવી તરુણી ૧૫
જરા લીનાં નેને શરીર કરતાં ઠીક નિરખી;
છુપાવી મોં મુગ્ધા દૂર જઈ ઉભી; શિલ્પ હસતું
નિસાસેલું એનું હૃદય ફરી જાણે કહી જતું,
‘તરુણી હૈયાનો દવબુઝવવા નિત્ય તલજે
અતિથિ ના એકે અમૃતઘુંટડાનો નિજકૂખે.’ ૨૦

અક્ષુપાવની

. મિશ્ર .

મંદિરનો કોઈક જીર્ણ પાંડ,
 દે' કાળથી શૂન્ય મુખે પડેલો;
 સમૃદ્ધિમાં તિમિરથી ભરેલો,
 હારિદ્રયનું મૂર્તિ સ્વરૂપ અંડ.
 તિમિરનો અંદરવો ખસેડી. ૫
 ત્યાં નિરખ્યું અંતરતેજ માંડી;
 માંડી બળે દીપકજ્યોત ધીમી,
 નિશ્ચિત કોઈ પ્રતિમા પડેલી.
 ધૂળે ભર્યું મુખ, કલાંત નેત્ર,
 આંશુ જળીભસ્મ રૂપે ઠરેલાં; ૧૦
 ઊંઘ્યાં કરેલાં હૃદય દેવપાત્ર.
 નીચે પડી ચૂર્ણ બની ગએલાં;

આ મૂર્તિ કેની અહિં ભસ્મ કેની ?
 ચિત્કાર શું કંપિત હાસ્ય કેનું ?
 વાતસલ્ય સ્વર્ણપ્રભા વિહોણું
 પાનાર આ જીવનદાત્રિ કેની ? ૧૫
 જેની રજે સૂત્ર શરીર પાંદ્યુ,
 જેનાં સ્મિતે જીવનગાન સાંધ્યુ:
 તે પ્રાણવાયુભર દિવ્ય આશે

ગૂંથેલ જેનું ઋણ સ્વાસ સ્વાસે.
એ માતાના પુત્ર અમે કુપાત્ર,
એની પ્રભા અંખવનાર સ્વાર્થી;
આત્મા છતાં મૃત્યુની પાંખ નીચે,
માતા છતે પુત્ર યની અપુત્ર.

૨૦

પાડી અમારા ઘરની પછીતો
કોનું તરે હાસ્ય અહી તરંગી ?
ખાંધે સીમાઓ નિજ સ્વપ્નરંગી
એ ખોકમાંથી સરજી મિરાંતો.
પંખી તણી પાંખહવાઇ કાપી
આમંત્રવું આલ પ્રદક્ષિણામાં;
ભૂલાય શે સંસ્કૃતિની ઉપેક્ષા
ને તીવ્ર આઘાત પડેલ ઘામાં ?
શાને રચે માનવ વજ્રકોટ ?
રોકી શક્યું કોણ વિનાશવૃષ્ટિ ?
ખાંધી અનંતે જગકાલ દ્રષ્ટિ
અંભી ગઈ સૂક્ષ્મ વિચાર દોટ.

૨૫

૩૦

૩૫

તિમિરનો મારગ કોણ ઘોશે ?
નીતારીને અંતરતેજની કલા:
ભાવિતણું ભીતર કોણ જોશે ?
ફંગોળીને જીવનમોહ શૃંખલા:
આગે યદી કોણ સપૂત ધાશે ?
ખંડેરના મુક્તિ-મહેલ સર્જને:

૪૦

એ સર્જનોનો ખલિ કોણ થાશે ?
 પેગમ્બરીનાં ઇતિહાસ પૂજને.
 મૃત્યુમહીં જીવન જોયું જેણે
 પડી રહે કેમ ગુલામીખંધને ?
 સિદ્ધાંતનું વિષ પીધેલ જેણે
 વેચી શકે શે મરજીવ સિંદને ?

૪૫

ભારતી = ૧

શો નાદ આ ભીષણ આરતીનો ?
 ને અક્ષુના ખંધન કોણ છોડે ?
 આ સાદ માતા અમ ભારતીનો
 ઉગારવાને નહિ કોણ દોડે ?
 ભૂગર્ભમાંથી ભણુકાર ઉઠે
 આ જ્યોત નાહિંમતને જગાડે:
 ખંડેરની નિર્જીવ ખાક નીચે
 કેં સર્જનો દેવ વિભૂતિઓનાં.
 શબ્દો પડે, સાંભળ, કાન માંડી,
 આ રાષ્ટ્ર-આદેશ સ્વતંત્રતાનો:
 સિદ્ધિતણા પ્રાણ તરેછ છાનો
 ભાવિ જૂએ નિર્મળ દષ્ટિ માંડી.

૫૦

'ભારતી = ૨
 છતાં '૧૦૬
 ૨૧૧ માટે '
 ઢાળા ૫૫

૬૦

ત્યાં મૃત્યુની પાંખ ધરેલ વાયુ,
 જો, અથડે સ્વાર્પણ નેમ પ્રાણી:
 ત્યાં સર્જવા સાહસવંત આયુ
 તારા વિના કોણ જશે પ્રવાસી ?
 આરિચ્ચ; આદર્શનું પ્રાણ ગિંદુ
 સંસ્કાર: કલ્યાણ પ્રકાશ મંત્ર;

૬૫

તું સંસ્કૃતિનું સરળવ સત્ર
કર્તવ્યનો માપ અમાપ સિંધુ.
સ્વાતંત્ર્યના યજ્ઞની જ્યોત બંધુ,
તારા વિના જાગૃત કેમ રહેશે ?
સંક્રાંતિનો દર્શક કેણ થાશે ?
તારા વિના કેણ પ્રકાશ પાશે ?

૭૦

તંદ્રા ઉડી ભાવિપ્રકાશ રક્ષી,
કલ્યાણનું વર્તુલ અંતરીક્ષે.
દોષનું પ્રભાતે જયદાન બક્ષી
સતપ્રાણનાં દર્શન ટેક રક્ષે.
આવે ભલે છેવટ, ઝિંદગીનું
-પૂરી થશે ફર્જ ન આટલેથી:
દેવું હજી કેં કુરબાનીઓનું-
ના યુદ્ધનું છેવટ ઝિંદગીથી.
'માતા મરે તો જીવવાનું કેને ?
-આ નેમ હિંદી જનની' સદાની
યજ્ઞે જળી 'પૂર્ણ' પ્રકાશવાની-
માતા જીવે તો મરવાનું કેને ?

૭૫

૮૦

માતાનું હૈયું

• અંગની •

આજે પરિમલને હીંડાળે,
કાલે રમશે માલણ ખોળે;
આંગળીએ આંગળીએ તારી
કાયા કચરાશે,
ઉર વીંધાશે સુતરતારે,
સુગંધ વહશે અનેકધારે:
પળપળ કરમાતી કાયા
આઘે ઉશેટાશે.
સૂરજનાં કિરણ કંટકભર
ઝીલ્યાં અંતરની એરણુપર
સુકાતાં સ્મિતને ભીંજવવા
ઉર વલોવું શે ?

૫

૧૦

ચરણ પડખે

. હરિણી .

નદી ઉતરતાં તેં કીધું 'તું'; 'તરી નહિ હું' શકું;
 પણ હૃદયને એવું ભીરું કયું કયમ પાલવે ?
 ચરણ ઉતર્યાં ખભા ડૂબ્યા અગાધ જલાશ્રયે
 કદમ કદમે અંતે કાયા, અચેતનમાં સરી.
 શરીર પડતું મૂક્યું વાંસે શરીર ખચાવવા ૫
 અતલજલને ચૂંથી જોયું કરેકર ગૂંથવા,
 પ્રબલ પડઘા આવ્યાં ત્યાં તો 'ખચી નહિ હું' શકું;
 સકલ વણસ્યાં સૌભાગ્યોને ખચાવી નહિ તું શકે.'

'સકલ વણસ્યાં સૌભાગ્યો'ની પ્રકંપિત આળમાં
 અબલ તરુણી, તું વૈધવ્ય તપાવી નહિ શકી, ૧૦
 કરુણતપની આનંદોર્મિ શમાવી અનંતમાં
 સ્મરણ ભરિયું મીઠાં સ્મિતે સુધામય અંતનાં.
 ઉરજખમપે આળોટે છે હજીય, હજીય તું,
 ચરણ પડખે તારાં ધીમાં હજી પગલાં સુણું.

રામનીવાણી

પાયને આપી અથાઠ વાયુગતિ
 આગળ પોતે ને વાંસે અન્યુગતિ,
 મૃગકું મારીને લાવ્યા સ્વપતિ જોઈને જાનકી રીઝશે જાણી:
 ‘જાનકી ! જાનકી !
 જુઓ, જુઓ કેવી કંચુકી આણી ?’
 હુર્પ હલોહલ રામની વાણી. ૫

પહુ દુટિરને ઝાડવે ઝાડવે
 મોન ઢળેલ આ, ડેના ગેબીરવે ?
 વાયુનું અંતર છાનું છાનું દ્રષ્ટે રામથી શૂન્યતા ના પરખાણી:
 ચારે દોર લમે દૈત્યની વાણી
 અવનિલાગતી આજ અજાણી. ૧૦

જોઈ રહ્યા પ્રભુ દૂલના ગંજને
 આવરી લેતા પ્રકાશના પુંજને,
 પૂછે પળે પળે જુઠની કુંજને મ્હેકની જ્યાં નિત જાનકી રાણી
 પાંપણોમાં ગયાં ગૂંથાઈ પાણી
 ક્યાંય મળે નહિ કેમ જોવાણી ? ૧૫

છોડી દુટિરની શીતલ ઝાયા
 વગડે વગડે રામ તણાયા,
 ‘ક્યાંય દીડી તમે ભૂમિની જાયા ?’ વેદના અંતરની અકળાણી:
 ખીણને ડોનર રામની વાણી
 પથ્થરે પથ્થર રામની વાણી. ૨૦

કોઈની ચીસ પડે પ્રભુશ્રવણે

પંખી પડયું ફફડે વનને ખુણે,

રામના દર્શનની એને અંતરે અંતિમ કામના એક વણાણી ;

પંખીમુખે સારા વાવડ જાણી

વાયુ ઢોળે એને રામની વાણી. ૨૫

પંખીઓ બંધ પડી ગયાં ગાતાં

વાયુને શીત વળી ગયાં વાતાં,

પંખી જટાયુએ જાગતાં જાગતાં રામનાં નામની નિંદર તાણી:

રામમિલાપની કામના માણી

પંખી જટાયુએ નિંદરતાણી. ૩૦

સૂરજ પે ચડ્યા વાદળના થર

દિશાએ દિશાનાં આથડયાં અંતર,

વ્યોમના ક્યામલ અંદરવા પર હૂંકુંકુંકુંકું ગાજતાં પાણી:

મેઘને ત્રાટકે વીજને તાણી

ધરતી શીદને તું ગલરાણી ? ૩૫

જાનકી ! જાનકી !

ઉતરી વાયુને મારગે આંધી

પ્રકૃતિ કંપી રહી અપરાધી,

ઘૌ, ધરતી, દિશ, પાતાળ વીધી ચોગરદમ જઈ પથરાણી:

કોમલ કોમલ રામની વાણી

ગ્રેમછલોછલ રામની વાણી. ૪૦

કથા સ્વર્ગની

- પૃથ્વી -

મને જગત પૂછતું ઘડી ઘડી કથા સ્વર્ગની,
 પછી સ્વરુચીકલ્પના કવનવાણીમાં મેં વણી.
 અનેક રસરંગીલા ફૂલ, સવારની કલ્પના,
 પ્રભાકણી સમા લલિત કંઈ તારકો, રાત્રિની;
 કુખેરની અખૂટ, લવ્ય ધનરેલ દારિદ્ર્યની
 અલૌકિક અતૂલ સ્વર્ગ પણ દુઃખની કલ્પના.

મને જગત પૂછતું !
 અહો, જગત જાણતું ફરી ફરી કથા સ્વર્ગની
 અરે મનુજ, કલ્પનાજગતનો તને શી પડી ?
 પડીછ; જનનીક્ષુધા સકલ વિધનાં ચેતને
 અચેતન વિશે, મહામથન કાજ ઘૂમી રહી;
 મહીં સુખ હસ્યાં, અસુખ સુખની લહેરે વણી
 જને ઘડીક સ્વર્ગને પણ નચાવિયું લોચને !
 લલે જગત પૂછતું સપરમી કથા સ્વર્ગની,
 કહો, જનદુઃખીદિલે સભર અમૃતાઅક્ષરી
 અવનવી કથાઓ લખી.

કીર્તિઘેલો

• સંગ્રહરા •

તેં આવીને કહ્યું કે, 'સ્વપનમહીં મને આકૃતિ એક લાધી
તારા જેવી, પછી તો ઘરઘર રખડયો શોધવા સ્વપ્નચિત્ર,
આંખો જ્યારે મળી કે, હૃદય મમ થયું જીવતું જે મરેલું
આંખોમાં આંખ મેલી જીવનજુનીતૃષ્ણા ઠારવા આંહી આવ્યો.' ૫
હું તુંને ઓળખું ત્યાં ચરણનજીક તેં લાઈ કીધી પથારી.

મિત્રો જેવાં મળ્યાં ને, પ્રિયતમ સળિ યૈ લોગવ્યાં પાંચ વર્ષ
પાંચે વર્ષે ગુલાબી પટ દઈદઈ તેં રક્ષી મારીય શોભા;
એની તારે કશીયે ગણતરી ન હતી તું હતો ભક્તિઘેલો
તેં ભક્તિથી કૃપાનાં કણકણ વીણી દૈ સાધના હાથ કીધી.

વર્ષો આલ્યાં પિપાસા ઉતરી ઉતરી આકાશલોભી બની ગૈ ૧૦
ભક્તિ ઠેળે ચડાવી વિજય છલકિયો હું થયો ઉર્ધ્વગામી;
તેં મારા પાય ઝાલી કરગરી કહ્યું કે, 'દેવના દેવ મારા
દૃષ્ટિને પાથરી જો, તવચરણતળે કૈંકની જીંદગીઓ.'
આડી આંખે નિહાળ્યું, નયનમીચી દઈપૃથ્વીયે તું પડેલો,
એની મારે કશીયે ગણતરી ન હતી હું હતો કીર્તિઘેલો. ૧૫

જ્યોત નમતી-

• શાદ્ધિવિદીરિવ •

ખીલેલી કળીઓ નિહાળી હસતા, આનંદતા મારુતે
રાતું પંકજ લેઇ ભૂમિકરથી મૂક્યું રવિઆસને;
સૂર્યે તાપ થકી વધુ ખિલવિયાં એનાં સુઅંગો વળી
સંધ્યાનાં નયનો મહી રમી રહી એ ચારુતા રંગની:
ગૂંચ્યું પંકજને ઉપાડી ફણમાં અંબોડલાની લટે: ૫

વેણીબંધનમાં પડી સરોજ ઉવડ્યું ચે મુકત રામાવલિ
છૂટેલી અલકો થકી વહી રહ્યો એ રંગ સુષ્ટિ લણી;
સુષ્ટિ શોભી રહી નવાં વસનને અંગે લપેટી ઘડી
આ શું શીઠ ગઠ બની પલકમાં સંધ્યા સખિ ગાભરી?
છોડી મંડપ રંગનો તિમિરનાં નેપથ્યમાં જો સરી. ૧૦

હું ચે એ કળીઓની જેમ ખિલતો, આનંદતો એક દિ'
જેંઆઇ અકલિત ટોઇ કરથી આવીશ તારે ઘરે;
શ્રદ્ધાની સુમધુર નમ્ર કૃષ્ણા આલિંગ્યે ને થકી
કાલિમા પરિતાપ, શોક, લયની એમાં જશે ઓગળી.
એ લાલી, પ્રભુતાની જ્યોત નમતી, ને આવતી છંદગી ૧૫
શાં શાં દોતુકથી પિતા, નિધનનું નેપથ્ય દીધું ભરી?

નોખત

પ્રાણ સુવર્ણને પીંજરે પૂરી
 પથ્થરે ખાંધિયાં અંગ,
 ઢંઢોળવા તારાં શૂન્ય શરીરને
 વાગવા માંડ્યાં મૃદંગ;
 મંદિરમાં મૃદંગ વાગે,
 તો યે તારી ઊંઘ ન ભાગે.

૫

સાંજ પડે ત્યારે તારાં શરીરને
 વીંટે અનુપમ વસ્ત્ર,
 શિરપેથે જડે માણેક, મોતી
 કમ્બરે ખાંધતાં શસ્ત્ર;
 તો યે નવ તુરંગ ખૂલે,
 તાણું એને બારણે ઝૂલે.

૧૦

‘જાગો, જાગો’ એમ નોખત બોલતી
 નિત્ય ધુણાવીને શિશ,
 બાંધન તારાં તોય ન તૂટતાં
 બાંધે બીજાં દસવિસ;
 ‘પ્રભુ બન્યા પથ્થર તોલે,’
 નિત્ય પોલી નોખત બોલે.

૧૫

This whole
 poem is
 significant. પરમતેજ
 પૃથ્વી.

પથિક, હજી કેટલે દૂર જઈશ લાંબા પથે
 ગયું રણ, ધરા ગઈ જળ રહ્યું છ તિમિરનું:
 અગોચર વિશે તને પરમતેજ પાવિત્ર્યનું
 કયહીં ન મળશે કદિ, શીદ ભવિષ્ય સામે મથે ?
 મળે જીવન ત્યાં જવું, જીવનની જ ઇચ્છા મને ૫
 અહીં મરણુભારણે જીવન ખેંચવું શે ગમે ?
 અનંત પથચિંતનોની કૃણાભરી કેડીએ
 ચઢીશ, ભરી પ્રાણમાં અભયગાન પૌરુષનું.
 પુરુષ પરવેદનાં જીવન ઝિંદગી સાચવી
 પૂરે જગતકોરિયે, ઠરતી જ્યોત સંકોરવા: ૧૦
 હું તો ઠરતી જ્યોતને જીવનઝિંદગી શોણિતનાં.
 ધરીશ પ્રગટાવવા પરમતેજ પૌરુષનું
 જગ્યાં સૂરજ વેરશે અગન, ત્યાં બની પાંખડી
 સહીશ, અતિ હર્ષપૂર્વક પ્રચંડ અગ્નિકૃણા;
 સહીશ, જીવવા, જીવલંત કૃણાની સંવેદના ૧૫
 કઠિન પરિતાપમાં સળગવાની ઇચ્છા મને.
 કંઈક વરસો ગયાં, જીવનદહેર લૂંટાવતાં
 હજીય વીતતાં જશે, જીવનની ન શ્રદ્ધા છતાં;
 કદિ દિવસ ના રહે, રજનીઓ રહે તોય શું ?
 હજાર વરસોની એક રજની મને તો ગમે ! ૨૦
 ઊલે મરણુસન્મુખે, ચમકતાં કરી નેનને

ઘટે ન તદ્દપિ ઉરે જીવનની મહાવાંછનાઃ
લલે પ્રલયકૂંકથી સળગતી દિશાઓ રહે
વસી મનુજકૂંકમાં પ્રલય ઠારવાની સુધા.

માર્ચ ૧૯૩૨

વાણીઆઓ

• સ્વધરા •

પુરાણાં પાટિયાનાં કડકડક થતાં બારણાં ને હલાવી,
ઊઘાડી હાટડીને ત્રણ વખત લઈ ઊંઘરાની સલામો;
ખીછાવી કોથળાઓ, અગરબત્તી ફરી, ચોપડાઓ તપાસ્યા,
પેટીનું ખાનું ખેંચી ફરી ફરી ગણવા માંડી પુરાંત બાકી.

૧૭ જુલાઈ ૧૯૩૩

લુહારે

• સ્વધરા •

આવીને કોડ વાળી, નિરખી નિરખી ઓળતર લીધાં તપાસી,
ચૂલાની રાખ કાઢી ઝીણી ઝીણી કણીઓ કોયલાની વીણી લે;
ખંખેરી લુગડેથી ધમણ, ફરી બધે કોડમાં પાણી છાંટયું,
માતાના ગોખલામાં દીપકપ્રગટિયો જાગતી શક્તિઓનો.

૧૭ જુલાઈ ૧૯૩૩

વિસામો

. પૃથ્વી .

કુલો ઉઘડશે, સુગંધ ભરશે પછી થૈ જશે
વિલીન; ફરી ધૂળના કરતલે પ્રભા ગૂંથશે:
હીવે પ્રગટતી અનેક દીપમાલિકાઓ નવી,
અસંખ્ય કુલપાંખડી ઉઘડતી નવાં પંકજે.

જરીક નવી કલ્પના ઘડીકમાં ભમી ચોદિશે
રહે શબદજૂમળે શરીર ગોઠવી સ્થિર થૈ,
અનુભવની જ્ઞાનજ્યોત અવલોકને ઊતરી
હજાર રૂપ કાવ્યનાં નયન સન્મુખે મૂકશે.

સુરેખ અરણ્યકૃતિ નવ મળે છતાં એટલાં,
ક્ષણિક પદચિહ્નથી હૃદયને વિસામો મળે.

તુલસીક્યારે

તુલસીક્યારે, બાજઠ ઉપર બે દીવીઓ બળે નાની,
બળતાં બળતાં દીવેલ ખૂટયું બાપડી બેઠ હોલાણી;
કાળ બન્યો જેનાં પ્રાણનો રીપુ
કેમ જીવે પૂર્યે તેલનું ટીપું ?

તુલસી પાન હલાવતી ધીમે ઉચરતી દુઃખવાણી, ૫
અંતરમૂળનાં અમૃત ઓસર્યાં આટલી આજ એંધાણી,
એમ કહી રહ્યાપાનની ઝૂડી
વીંઝતી વીંઝણા સરખી રૂડી.

બાજઠ ફેલે મારી આંખ હટી બેઠ, દેખવું કેમ અંધારે ?
તુલસીપાનનાં પ્રભાતિયાં હવે, બોલશે કોણ સવારે ? ૧૦
કોડિયાં કેરી અચેતન કાયા
ઝૂલવશે કેમ પાનની છાયા ?

તુલસીની ગઈ બેઠ પાડો^{સી}જી, બાજઠની ગઈ આંખો,
કોણ જાણે કે, ખેંચે વિના ખરી, ભાઈની બિડણ પાંખો ?
બિડવું કેમ કરી હવે ઉંચે ? ૧૫
નીચે રહ્યું રહ્યું નાચવું ખૂંચે.

એકતારો

. મિત્ર .

'તું વિશ્વની એક વિરાટ વીણા
 ને તાર હું તૂટક એક તારોઃ'
 એવું કંઈ ગાયક અંધ ગાતો
 જતો હતો જંગલમાં અનણ્યાઃ
 વગાડતો ખોખલ એકતારો.

આયુષ્યની અંતિમ કેડીઓ પરે
શરીરની વેલ નમેલ એની,
ભક્તિ થકી લોચનતેજ પામવા
ઈચ્છા હતી અંતરમાં અનેરી.

આશા તણાં શિથિલ અંધકારમાં ૧૦
કારુણ્યનું જીવનગીત શુંજતો,
પ્રભુ કને અંતરદુઃખ વેરતો
જતો હતો અંધ અપાર ઘૈર્યમાં.
અરુણને ઓળખું ઉજ્જ્વલતાથી
ને ચંદ્રને શીતલ કિરણો વહે:
સમુદ્રની ભીષણ ગર્જનાને
શેં પારખું નિર્ણય કદપનાળળે ?

અદ્ભુત આ વિશ્વકૃતિ વિલોકવા ૨૦
હું રોજ યાચું વરદાન નેત્રનું,
શ્રદ્ધા છતાં શીઠ મને નહિ થશે
પ્રભુ, મહાદર્શન પુણ્યક્ષેત્રનું ?

તને હશે અંતરબીક ઊંડી ૨૫
કે હું વખોડીશ કલા વિરાટની.
કૃતમતા તાત, કરી શકું કદિ
અપૂર્ણ હું લોચનહીણ માનવી ?

‘તું’ વિશ્વની એક અપૂર્વ વીણા
હું તાર’ એવું કહીને નમી પડ્યો:
તુંહિ તુંહિ નાદ ફરી ઉંચે ચઢ્યો

ગુંજી રહ્યો ગંભીર એકતારો.

પાતાળનો મારગ પૂછવાની
સામે હતી ખીણ અનંત ઊંડી;
સંસારના સ્પર્શથી છુટવાની
મૃત્યુ તણી ભીષણ હાય ભુંડી. ૩૦

ડગે ડગે ખીણ નજીક આવતી
એને નંતું લાન દિશાપ્રકાશનું,
એની કલા આજ થઈતી જીવતી
એને હતું તાન પ્રભુપ્રકાશનું. ૩૫

ભિભો રહે ભાઈ, કરાડદાઢમાં
વિનાશની, કેમ ધસે ઉતાવળો ?
તારી બધી મોહક કલ્પનાઓ
તુષારબિંદુ બનશે સવારનાં. ૪૦

ખસી ગયો, પાય શરીર ઉછળ્યું
તુંહિ તુંહિ નાદ બધે ફરી વળ્યો:
અચેત શો ગાયક ખીણમાં પડ્યો
છૂટ્યો નહિ હાથથી એકતારો. ૪૫

કંપી રહી સુંદરતા પ્રભાતની
થંભી ગયો શ્વાસ કરાલ કાલનો;
આકાશના અંદરવા પરે પડ્યો

ઘેઘૂર ઘંટારવ દિગપાલનો.

અનિલની અંજલિમાં ઝીલાઈને
દહી રહ્યાં કિરણ સૂર્યદેવનાં,
કહી જઈ સર્વ કથા અરુણને
પડી ગયો ગાયક અંધ ખીણમાં.

નીચે નમી દૃશ્ય ખિછાવી નેનમાં
સવારનો શ્રીજન ઊતર્યો તળે,
અંગુલિઓ લેરવી એકતારમાં

પડ્યો હતો ગાયક મૃત્યુદેનમાં.

પ્રકાશનો પ્રેમલ આંક પાથરી
સુવાડિયો સંગીતના ફફીરનેઃ
અનિલનું શીતલસ્મિત છાવરી
છુદું ક્યું ધૂળથકી શરીરને.

૬૦

ગુલાબની પાંદડીઓ નીચોવી
લીના કર્યા નિર્જળ હોઠ વૃદ્ધના;
આંખો પરે પાલક હાથ ફેરવી
ઉઘાડિયાં લોચન જન્મઆંધનાં.

૬૫

આશ્ચર્યથી મુગ્ધ બની ગવૈયે

ભેયો ધરાઈ નિજ દેહ દૂળળોઃ
આંગો પરે આંગળીઓ મુકી મુકી
સ્વપ્નામાંહીસત્યનીશોધમાંપડયો.

ત્યાં ખીણ નહોતી, ન પ્રકાશ સૂર્યનો
શશિ તણી શીતળ છાંયડી હતીઃ
ને એકતારો પણ રૂપ ફેરવી
સીતાર સુવર્ણ તણો બની ગયો !

૭૦

ખંખેરીને બ્રામક સર્વ કલ્પના
સીતારી ચાલ્યો સ્વરસૃષ્ટિ ગૂંથતોઃ
સુવર્ણના મહેલ નિહાળી કો'કને
કોનું હશે આ ઘર? એમ પૂછતો.

૭૫

સુવર્ણના પથ્થર ને સુવર્ણનાં
કુલે લગી મહેલ તણી અટારીઓઃ
ભિલેલ એમાં કંઈ ચૌવનાઓ
તે કોઈ સામું ન જુએ છ વૃદ્ધનાં.

૮૦

‘ખધું’ ય છે એક કલા અહીં નથી’
એવું કહી આગળ જાય વૃદ્ધ;
સીતાર ને ગાયકને નિહાળી
લોકો કરે છે નિજ દ્વાર બંધ !

૮૫

સીતારીઓ નેત્ર ભરી ભરીને
લીધા તિરસ્કાર તમામ લોકનાઃ
‘હશે’ કહી મંદિરમાં પ્રભુનાં

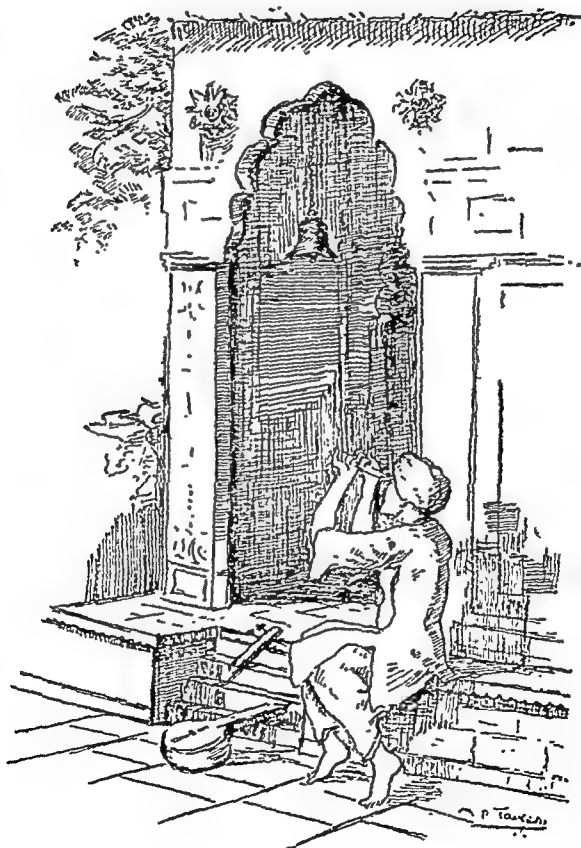
આવ્યે સીતારી સ્વરને વિલાપતો.

ખરે ખપોરે કકળાટ આવો

૯૦

મંદિરમાં શીઠ કરે છ વૃદ્ધ ?

સંગીત તાઝે નહિ કોઈ સાંભળે

સુતા પ્રભુ મંદિરમાં. સુખાસને;

પુનરીઓ દ્વાર કરે છ બંધ !

તેડાવિયો આંહી મને પ્રભુએ
આલાપવા અંતરદુઃખ અંધઃ
સંગીત તો ઈશ્વરની પ્રસાદી
તોયે કરો છો ક્યમ દ્વાર બંધ ?

૯૫

પુનરીનું નિર્દય હાસ્ય ચારે
ખુણે ચઢ્યું મંદિરને ગળવિયું.
ઉત્સાહથી ભંગ થયેલ ગાયકે
જે દ્વારમાં મસ્તકને પછાડિયું.

૧૦૦

આંખો વિના હું જ વધુ સુખી હતો
કર્યા, કહીને કટકા સીતારનાઃ
ને તારની તીક્ષ્ણ અણી બનાવી
ચક્ષુ કર્યાં બંધ સદાય ખુલારનાં.

૧૦૫

તુંહિ તુંહિ ઉંધ મહીં ઉચારતાં
જાગી ગયો ગાયક એ બીચારોઃ
સીતારને આમથી તેમ શોધતાં
હાથે ચઢ્યો ખોખલ એકતારો !

૧૧૦

ଅଞ୍ଚ

મશાલને અજવાળે

શહાદત

. પૃથ્વી .

મશાલ સળગાવી મૂક, દુઃખિયાં જનો દૂંઢવા;
પ્રકુદલ તુજ સ્વપ્નની-જીવનનાં-અધૂરી કળીઃ
અસંખ્ય કચડાયલાં અગલની થવા પ્રેરણા,
દીવેલ ખૂટતાં બલિ બની જશે મશાલે ચડી.

ફગાવ તુજ કદખ્ય સૃષ્ટિ સજવા નવાં આયુધો,
નવાં સરજનો વિના ક્યમ શમે ક્રુધા ક્રાંતિની ?
નવાં સરજનો વિના પ્રતીતિ રે, થશે શ્રાંતિની ?
મરી જીવવું એ વૃત્તિ જીવી રહ્યાં નવાં સર્જનો.

૫

નહિ સૂરજના વિના ધરતી રૂપ ધારે નવું,
નથી રજની દીસતી મધુરવી વિના ચંદ્રિકા;
લીલોતરી વિના સુધા પ્રકૃતિમાં નથી ઊડતી,
નથી નૂર સ્વતાંત્રતા તાજું કદી શહીદો વિના.

૧૦

શહાદત બની જશે જીવનની મળત જે ઘડી,
જ્યંત કરવા તને જગસિંહાસને ઊતરી
કુમાન રચશે ઘુતિ !

૧૫

જડી નયન વ્યોમશું

. પૃથ્વી .

ખુટયાં અનજળો ખુટી લીલવણી ઘટા દુમની,
હુંટી શીતલછાંચડી પવનની, ગધે લૂ લરી;
વિના તૃણ, સલિલ, શુષ્ક વસુધા પરે આથડી,
તળાવ પડખે, મરેલ પશુઓની હારો પડી.

સુકાઈ વન, ઈંદ્રણું તણી ધની ગયાં ઝાડીઓ,
ખુટી મધુર સંગીત તણી પથે પાંખીની;
શમી ઝરણુની ગતિ યુગસુકાં ગિરિકંઠરે,
સુતી શ્વસન ખેંચતી નદીતણી શિલાઓ ઉની.

૫

દયાવિહીન અંતરે તણ દીધાં કુંભાં બાળકો
જને, વિજનલોભમાં જઈ વળાવિયાં વિક્રમે:
ગઈ જીવદયા મરી ઉઠરપોષણે એ ઘડી,
વિનાશકવૃત્તિ ઘુમી રહી અપાર તૃણા લરી.
મર્યાં અગણ ઢોર, માનવ લલે-

૧૦

મનુહૃદયની સુલોચનમતા, ઋજુતા મરી;
જડી નયનવ્યોમશું ધરતી કૈંક પૂછે ફરી.

૧૫

બે બીલાડાં

મંદાકાંતા

‘વચ્ચે આવી જીવન અલડાતું સજિ, મેંજ વાર્યું’
ને એમાં તો શરીર પર જો, કેટલા જખ્મ ઊંડા
ને ઉઝડાં, જરી નજીક જો આટલી આર્દ્ર વાણી
ખેલી જાણે કશુંય ન બન્યું તેમ ઊભો પ્રતાપી.

બે બીલાડાં-પુરુષ પ્રકૃતિ શાં-હસી સામસામે ૫
ઊંચી ડોકે મદલરી છટા વિજયેન્મત્ત સ્વામી
કેરી, પેખી લગીર પીગળી તોય નારીસ્વભાવે
ઊંચી ડોકે મદલરીછટા જેઠમાં ચોર જામી.

પાસે આવ્યો ફરી પુરુષ પંપાળવા પ્રેમ ફહાણી
કેં ગોખેલાં પ્રિયવચનથી; ‘પ્રાર્થતા બહાલમા શો’! ૧૦
‘એમાં તે શું?’ નયનવતી જાણે કશું હોય ફહેતી
ઊઠી વામા ઉતરડ થકી પાણીઆરે લપાતી.
ખૂટયાં હાવાં પ્રિયરસિક સંજોધનો સર્વ ખૂટયાં
તે તૃણાની વિજળી થકી પૌરુષનાં તેજ લૂંટયાં.

ખિલોના

• મંદ-સગ્ધરા •

આ હાથી છે રૂપાળો; નહિ, નહિ, મને તો ગમે રીંછ નાતું,
 મોંઘા રંગો ભરેલી મયૂરમયૂરીની છ જોડી મળની;
 ને પેલું શું લખોટા ઉપર રમવા માંડતું હંસ જેવું?
 ક્યાંથી આવી અબ્બણી કચકતાણી આ પૂતળી રૂપવંતી?

હાથી, હંસો, ખિલાડાં અવર કશું નથી ભાઈ, તારી કને શું? ૫
 ત્યાંતો ખીન્ન કખાટો મહીંથી નીકળી કૈંક ચીજો મળની;
 આનું શું? આટલાંનું? બચકી ભરવા માંડી લેનારીએતો
 હું ચે થાક્યો ગણાતી રકમ ભરતાં, રૂપિયા, પાઈ, આના,

‘ખીન્ન’ કૈં હોય તો દે,’ હજીય વધુ ઇચ્છા હતી ખર્ચવાની,
 પેલાએ તો નકામી બધીય જણુસો મૂકી શેઠાણી સામે, ૧૦
 ‘આવાં ને હું કરું શું?’ શ્રીમતિ સરકયાં, ત્યાં કહું વેચનારે
 મારી પાસે હવે તો સહુ રમકડાં બાઈસાહેબ, ખૂટયાં.
 એનાં ખૂટયાં ખિલોના, ગૃહિણી તણી મોંઘી ખરીદીય ખૂટી,
 ખાલી ખોળો ખિલોના થકી ખિલવવા, જૈ જડી આજ બુટ્ટી,

તંતુવગરની

• શિખરિણી •

‘તમારે જાતું છે?’ ઉર જલદ સંવેદન ભર્યું,
 અરે શ્રદ્ધા, તારું કંઠણ પડે કુંણું કયમ થયું ?
 જવાશે તે કયાંથી સકળ પરિતાપે પથભરી ?
 અહીં વચ્ચે ઊભો જીવનજળ રોડી વિચરતાં,
 જગજગેતા સ્વામી, અનમ પુરુષાર્થી પ્રણયનો.

૫

વલોવ્યા સિંધુથી ત્રણ જીવનસંગાથિની મળી,
 તમે, ભિમિ પેલી કમલમુખવાળી કવિતડી;
 દીધાં દષ્ટિદાને ઉરભભક જેમાંથી નીકળી.

તમે જાશો ? ના, ના, રહી મધુરતા છેક મટશે,
 અજાણ્યા દંશોથી ખિલતી કુલવાડી ખરી જશે,
 પછી ખાલી વીણા, સ્વરવગર, — તંતુવગરની
 જશે તો જાગેલા જીવનસ્વર પાછા વળી જશે.
 તમે ના જાશો હં ! તરતી કરૂણા હેઠં પડશે,
 લીનું હૈયું મારું સ્મરણભડકામાં ભળી જશે.

૧૦

શ્રાદ્ધ

- વસંતશિખર -

સુધુમ તેજ અમકયું અમ લોચનોનું,
 નિહાળવા પરમ દર્શન ભૂતકાળ;
 જે કીર્તિનાં કરી ગયાં પુરુષાર્થપાન,
 એના ચીલે નવપ્રકાશ પ્રસારવાનું.

જે ચેતવ્યો જગતયજ્ઞ જલાવી આયુ,
 એ યજ્ઞને નવસચેત-પ્રચંડ દેહ;
 ચેતાવવા, અમરવા નવપ્રાણ પાવા,
 સર્વાર્પણે ઉલટશું જન થોકથોકે.

૫

દૃષ્ટિભાં પ્રમતપૂર હરી અવજ્ઞ,
 ધાતાં શિખાવ્યું અમને જગલાવિપ્રજ્ઞ;
 પિતૃ, તમે પ્રભુ હતા સત્-પુણ્યસોગી,
 સ્વત્વે સુહાવ્યું અમ નંદન ત્યાગયોગી !
 અમે તો વાંછીશું પ્રતિ ચરણ એવીજ વરશ્રી,
 અમારા યત્નોને નિત અરપજો દેવ, જયશ્રી.

૧૦

ખંડિત મૂર્તિઓ

• પરમ્પરિત શૂલણા-શિખરિણી-અનુષ્ટુપ •

રાત કાળી હતી:
ઉજળી રાતથી હૂંફવાળી હતી
ચંદ્ર નહોતો છતાં ધુમ્મસે આવરી;
તારલીની છટા તેજવાળી હતી.

હું રૂપાળી અને રાત કાળી હતી, ૫
અગ્નિક્ષેત્રે મૃદુ કુલવાડી હતી;
ફૂલ, સુગંધ નહોતાં છતાં આયુની
ઊઘડંતી ઉષા ઓપવાળી હતી.
કોકીઓ રાત જેવી જ કાળી હતી
વીસ વર્ષા જ એણે નિહાળી હતી; ૧૦
પથ્થરે પથ્થરે પરિમલહિણી ઉરે
આથડી તોય હું અમૃતાળી હતી.

કંટકોપાથર્યા મારગો વાળતી
જીવનજવાલામુખી ઠારતી ઠારતી,
વિષને અમૃતે પાળતી પાળતી; ૧૫
કુમળી કાય વજ્રે પલાણી હતી.

સાગરો દર્પ, દારિદ્ર્યના, દર્દના
અંજલિમાં ભરી પી જનારી હતી.
હું હતી ઉડતું તણુપલું તેજનું
તેજધારે દિશાઓ ઉજાળી હતી. ૨૦

સૂર્યનાં તેજથી ચંદ્રમા શોભતો
 તેમ હું ના કદિ શોભનારી હતી;
 જીવતાં ચિત્રની જેમ સંસારની
 રંગથાળી પરે નાચનારી ન'તી.
 હું હતી; કેં ન'તી તોય હુંમાં વસી
 લાવના જીવતાં રૂપવાળી હતી:
 મહારથી સાથીઓ શોધતા તે સમે
 એક હાથેજ તાળી વગાડી હતી.

૨૫

હતી હું ક્યાં જન્મી? ખગર જ નથી; માત્ર સ્મરણો
 કહે છે કે પેલી પુનિત યસુનાના તટપરે,
 રમંતી કાયા કે' દિવકર ચઢી રૂપકમલા
 ફરી પામી મીઠું જીવન કરુણા વજ્રર બની.
 નથી જોયાં માણ્યાં જનનીપિતુનાં હેત ગરવાં
 અનાથાવસ્થાની અકલ ઋજુતા પૂઠળ પડી.

૩૦

રહ્યું ઢંકાએલું ગતજીવન તોયે સ્વજન શી
 ગણીને તે વિપ્રે જીવન ભરિયું શુષ્ક તનમાં,
 રમાડી, સંભાળી, વધનિમિત્ત પાળે પશુજનો
 કસાઈ; આયુધો અજળ ઘડીયાં મૌન વધનાં,

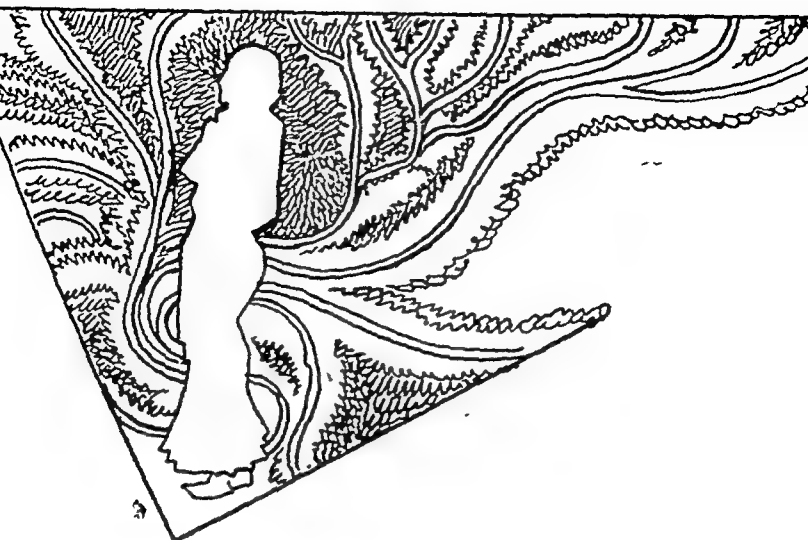
૩૫

કને લક્ષ્મી નહોતી સદન ભરવું'તું લખમીથી
 મહાલક્ષ્મી એણે પગનજીક બેઠેલ નિરખી:
 રૂપાળી કાયાને કનકમૃગ ચૈ કેં ખરીદવા
 મરેલી સેનાનાં જીવનભરણ્યાં ભૂત ઉમટ્યાં.

૪

પૃષ્ઠ પ્રારબ્ધનાં વાંચતી, ફાડતી
 શોદમા વર્ષમાં હું પ્રવેશી ચુકી,
 પ્રેમનાં નેનની પાંપણો ઉપરે

૫૪

પાનીઓ નચાવતાં હું ચીંખી શકી !
 સ્કોરતી વેલની હું બની મંજરી
 ફૂલડેફૂલડે હું સુગંધી બની;
 વિશ્વની પ્રેમકુંભે પ્રકુલ્લાવવા
 કૃષ્ણની કંઠલીલા કહેને વણી.

શિલ્પીનાં ટાંકણે ટાંકણે શોભતી
 કલ્પનામાં જડેલી કવિતા હતી,
 પોખને પગથિયે પ્રેમની વારતા
 રંગની લેખણે હું લલિતા હતી.
 કોઈનાં સ્મિતમાં તારિકાની સળી
 કોઈનાં હૃદયને હું વિસામે હતી;

કોઈની ઉંઘમાં સ્વપ્નમૂર્તિ સમી
જાગતાં નેનની હું ગુલાબી હતી.

ઉંઘમાં હોઉં ત્યારે ઉષા આવતી
કોઈ જાણે નહિ તેમ જોલાવતી; ૬૦
શ્વેત આકાશને રંગવું શી રીતે ?
પ્રશ્ન આ નિત્ય મારી કને લાવતી.

હું હસું: સ્મિતનાં લાખ જ્યોતિ:કણો
છાળડીમાં ભરીને ઉષા લૈ જતી,
છેક નીચી નમી પદ્મની પીંછીએ ૬૫
પૃથ્વીને પાટલે સાથિયા ચીતરતી.
હું કલા પ્રેમના મૂક સંદેશની
હું પ્રભા સત્યના નિર્મળા વેશની:
અશ્રુનાં પૂરમાં ઉતરેલી છતાં
પ્રેરણા કોઈના પુણ્યઆવેશની. ૭૦

જળ્યા સૌ આવેશો કંઠણ મનની શાંતિ કથળી
કરે બંધાયેલાં મિંઢળ ઘડી જોયાં-જીરવિયાં:
પછી આંસુથી પાલક જનકના પાચ ભીંજળ્યા
કથુંચે ના ચાલ્યું, રૂદન અટહાસ્યે વિરમિયું.

નવી આશાઓનાં દરશન ગયાં, પંથ વિખર્યા ૭૫
અને જુની કેડી પર ચરણ મૂક્યાં થથરતા
હતી ચોરી, જુઠાં વચન, જડસાક્ષી હવનની
બધાંની વચ્ચે હું પુરૂષ પડછાયાશું પરણી.

હવે જાગી ત્યારે, જગત દીકું જૂદા વમળમાં
ઉડંતી ઇચ્છાઓ સુપરત થઈ ક્ષીણ વપુને: ૮૦

નિહાળી ભાવિને નયન, ઉર, સંસાર સળગ્યાં
પડ્યા મારે કાને વિકલ પડ્યા ચિતવનના.

હું રડી રાખનાં ક્ષેત્રમાં એકલી
કેશ આંસુ, હજારો નિસાસા ભરી,
ઉરની ભોમકા સાવ પોચી કરી
તોય ઉગી નહિ માનવીમાં મયા.
શું? મયા? કઈ મયા? ભસ્મ થૈ જૈ દયા
ભસ્મમાંથી બન્યા દૈત્ય સૈભાગ્યના;
દૈત્ય? હા, દૈત્ય: કેં કુમળી જીંદગી—
ઓ નીચોવી નવી જીંદગી જીવતાં!

૮૫

૯૦

જીવવાનો નવી રીત દીડી તમે ?
ઉરંહોણી થતી પ્રીત દીડી તમે ?
કાદવેકાદવે પ્રગટતી પોચાણી
પ્રકૃતિપાથરી જીત દીડી તમે ?

તપેલી પાંપણે મારી આશાએ નવચેતને ૯૫
સદાનો શાંતિમાં ઢાળી, ચાલી ઘોર અચેતને,
પ્રભુએ પ્રાણ આપ્યા ને પિતાએ દેહથી મઢી
પછી સંભાળવા પેલા વૃદ્ધને સોંપી વિધિએ.
મીંચે છે કૂલડાં નેત્રો, રહે છે પંખીઓ વને,
શિલાઓ અંદ્રિકારંગી ઝાંખી કેમ પડીપણે ? ૧૦૦
શ્રદ્ધાનાં સ્મિતને ચૂંમી પંપાણું ચિત્તની ઘડી
અટૂલી ચેતના સૂનો અંતરરંગી એકલી.

સ્વપ્ન મારાં ગયાં શૂન્યતામાં શમી
પ્રેમની પૂર્ણિમા ઉગતાં આથમી:

હું હસું કોણ સાથે ? રડું એકલી ૧૦૫
 વિધિએ વિધને હોઠ મૂક્યાં અમી.
 હું હતી કૈંકનાં અંતરોની ઉમા
 રાધિકા હું હતી ગોપીનાં વૃંદમાં;
 રસિકડી રાધિકા ઉત્તરસી ઉમા
 આજ નહોતી રહી પૂર્વ આનંદમાં. ૧૧૦
 સ્ત્રી ઉમા નિજના શિવસાન્નિધ્યમાં
 રાધિકા કૃષ્ણના રાસની મધ્યમાં;
 શિવ નહોતા, ન'તી કૃષ્ણની મોરલી
 એકલી હું હતી દૂર ફેંકાયલી.
 મૃત્યુનાં અર્ણુ પાસે મૂક્યું માનવી ૧૧૫
 ઉર, કોઈ જને દૈત્ય હૈયું કરી:
 રખડતી રાધિકા, અશ્રુમૂર્તિ ઉમા
 આજ સંસારની ઘંટીએ ઘોરતી.

એ હતા જીર્ણ સૌન્દર્ય દુર્લાભ્યનું ૧૨૦
 પુણ્ય ને મોક્ષનું એ પગથિયું હતા;
 એ હતા, શું હતા ? સર્વ જાણું છતાં
 હૃદયના આગળા શે ઉઘાડી શકું ?
 લક્ષ્મીનાં નમ્ર અંગો નિહાળ્યા પછી
 ઉરનું શુભ સૌન્દર્ય જાણ્યા પછી;
 સુખ ભર્મિ ધીમેથી જગાડ્યા પછી ૧૨૫
 માનવી રહી શકે ના કદિ માનવી !

આવતાંવેંત હું તો અરેખે ચડી
 ઓઝેરડે ઓરડે બંધ તાળાં કરી;

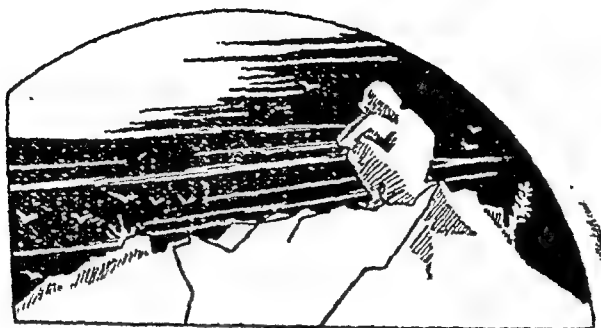
ના બતાવ્યું જવા દાર કે ના કહ્યું
પંખિણી, આજ તું કેદખાને પડી !

૧૩૦

હાંફતી જીભ છાતીને પાટીએ હૂંફ રાખવા
લક્ષ્મીનું મ્હાન સૌન્દર્ય શોભાવા લાવિયા મનેઃ
ચાર ચાર સ્ત્રીઓ ચાલી એનાં ચર્ણો તળાંસતી
'તું તો છું પાંચમી દારા' દિવાલો એમ બોલતી.
ચારિત્ર્યે આવતાં શંકા મૃત્યુને પ્રેમ લાવતો ૧૩૫
ચાર ચાર ચતુરાઓ શંકાને ચક્રવે ચડી-
'તું તો છું પાંચમી' એવું ઠામણાં રડતાં હતાં,
આપણે એમ જાવાનું; હૈયું ને જીવ બોલતાં.
'ચારિત્ર્યે આવતાં શંકા ?' હૈયામાં વિજળી પડી
ચાર ચાર સ્ત્રીઓ જેવી માટીની હું ય પૂતળી ? ૧૪૦
લક્ષ્મી વેરી ખરીદેલાં ચારિત્ર્યો રક્ષનારનો
નીતિનો છત્રની નીચે જીવ્યાનો અર્થ કેવડો ?

.....કૈંક વર્ષો ગયાં.

વિશ્વની સાંકળી ગૂથતાં ગૂથતાં
કેટલાં ? શી તમા ચૂંથવાની બધું ? ૧૪૫
શી મઝા પૂર્વ સંભારવામાં વધુ ?
ઊર આનંદ નહોતો, ન'તી વ્યથતા
વર્ણવું કેમ સંસારવેડી કથા ?
૧) સ્થૂલ ને સૂક્ષ્મના લેદને શોધવા
માનવીઓ રચે કેટલી વારતા ? ૧૫૦
પૃથ્વીને પોઢણે, તિમિરને ઓઢણે
મેઘલી રાત્રિઓ કૈંક ગાળી હતી:

આલને તોરણે ચંદ્રિકા ઉગતી
આપણી ચંદ્રિકા તો નિરાળી હતી !

રાત કાળી હતી:

૧૫૫

કમ્પ નહોતો છતાં કલ્પનાનેનમાં-
પ્રાણુબહોણી પ્રભુતા તણાં ઘેનમાં
આજની શૂન્યતા ખીકવાળી હતી.
શાંત નિઃસ્તબ્ધતાથી વધુ કારમું
ઉર હું સાચવી રાખનારી હતી:

૧૬૦

વિશ્વશિલા તણે ભાર ઉપાડતી
તો ય આનંદમાં જીવનારી હતી.
રાત કાળી હતી;

રાત્રિઓ આઠ એવી જ ગાળી હતી
એક નિશ્વાસમાં કૈંક શ્વાસો જળી;
એક શ્વાસે હજારો નિસાસા દળી
દર્દની ઔષધિ ઘુંટનારી હતી.
નેનને ઉખરે;

૧૬૫

સ્વામીની રોગઘેરી પથારી હતી
એમની ચર્ણુસેવા કરી એટલું
એક કસ્યાણુ હું ઇચ્છનારી હતી.
ચર્ણુસેવા ?.....

૧૭૦

.....મળે હૃદયની ક્યાં દવા ?
વિચર્યો ભૂતમાં વર્તમાને જવા
મૃત્યુની આંખ સામે સવારી હતી.
હું હણાયેલ ને નંદવાયેલ હું
અંધકારે વસીને મુંઝાયેલ હું;
પારકી જ્યોતને સાચવું શી રીતે ?
પંડથી પંડમાં જ્યાં બુઝાયેલ હું.

૧૭૫

રોગીની વૃદ્ધકાયાએ ફેરવ્યું પડખું અને ૧૮૦
વિચારોની મહાસીડી ઉતરી એમની કને,-
એસીને હાથ ફેરવ્યો વાંસે, શિરે, કપાળપે
'પાણી આપું ?' ધીમેથી હું ઉચરી વેણ આટલાં
સ્વામીના તોરથી એણે રોપિયાં નેન નેનમાં.

'પાણી આપું ?' કરી એની ઢંઢાળી ચિત્તતંત્રીને ૧૮૫
હલાવી ડોક ધીમેથી ઇચ્છાને આવકારતી-
'મુકન્યા' છેક હૈયેથી શબ્દોને જીલ સીંચતી
ન'તુ ફેલેવું છતાં જાણે ફેલેવાનું કેંક ઇચ્છતી.

'બુઝાતા કુલજ્યોતિને જાગતો નિત્ય રાખવા ૧૯૦
હોમી મેં ચાર કન્યાઓ મૂંગાયને મનુજનાં'
બોલે છે કોણ આ સ્વામી ? કે રોગી કામત્રતનો ?
શોધે છે શીદને આજે સીમાડો પ્રાયશ્ચિતનો ?

‘પાંચમી હું ય એમાંની ચીલો મેં પારખ્યો પતિ’
 ‘ના, ના, તું તો સુકન્યા છે, હું તારો અંધ સારથિ.
 તારી દૃષ્ટિ પરે તો મેં, પાથરી લક્ષ્મીને ધર્યું- ૧૯૫
 હૈયું તારે પ્રકાશે, તું દોરજે અંધ ચિત્તને!’
 ચિત્તને દોરવા કાળે હેતથી હાથ ફેરવ્યો
 કાયાનું ગૂંચળું એનું પડયું તું મૃત્યુવેનમાં:
 સ્વામી! સ્વામી! કરી પાછો સાદ જો લીંતને અડ્યો
 કારમી ચીસ હૈયાની ચીરવા ચાલી વ્યોમને. ૨૦૦

રાત કાળી બની ખૂબ બીહામણી
 છેક નીચે ખંસી એક તારાકણી;
 ધૂળમાં જો પડ્યો મુગટમોઘોમણિ
 અંદ્રનાં તેજ આડે પડી વાદળી.

એ ગયા જીવનના કુંભને ફેડીને ૨૦૫
 જીવનના સાથીઓની દયા રોળીને,
 ના ગઈ લક્ષ્મી, કંદર્પકીડા ગઈ
 જગતની વેદના મૃત્યુમાં ભેડીને.

એ ગયા સ્વાર્થનાં બંધનો છોડીને ૨૧૦
 શ્રુંખલાબદ્ધ સૌભાગ્યને તોડીને;
 તુપૂરઅંકાર, કંકણતણી મંગલ-
 આરતીગાન વેરાનમાં ઢોળીને,

એ ગયા કંકુને કાજળે ખોળીને
 મૂરછાધીન સંસાર ઢંઢોળીને;
 આંખમાં છલકતી અશ્રુની ગોમતી ૨૧૫
 અશ્રુમાં જીવવું જીવનને ખોળીને.

સૌ ગયા, છો ગયા: હું રહી એકલી
એકલાં રળડશું લસ્મને ચોળીને,
વિશ્વની ચાર દિવાલ વીંટાઈને
ભીંસવા આવતી દેહને દોડીને.
ક્યાં જવું? જીવનનો મર્મ આલ્યો ગયો
દુખળો તો ય શું ?
પરમ સૌભાગ્યનો ધર્મ આલ્યો ગયો,
હું રહી એકલી.

૨૨૦

‘કૃષ્ણને ખંસરીમાંથી રાધા જડી
શિવની કલ્પનાએ ઉમાને ઘડી;
પુરુષના પ્રેમસન્યાસની હૂંફમાં
પ્રકૃતિ નિત્ય છાયાસ્વરૂપે ખડી.’
કોણ બોલ્યું ? ભીનાં નેન શોધી રહ્યાં
શબ્દનો રંગ, સુગંધ ને આકૃતિ,
કોઈ અદૃષ્ટી ઊઘડ્યાં દ્વારનાં
પગથિયે પુરુષની પ્રેમમૂર્તિ ખડી.

૨૨૫

૨૩૦

કોણ છો ?
રોકતા રોકતા વાણી વચ્ચે પડી
કોણ છો ? કોણ છો ? ભૂમિઓ ઊછળી;
કોણ ? ક્યાંથી ? અહીં શી રીતે ઓ પ્રભુ!
એકલી એકલી શબ્દધારા ચડી.
જે ઠરી ભાવિવેરાનને ઝાંખતી,
નજર ઘેરાયલાં ઘનદળે નાખતી,
કોણ ? ને શી રીતે ?
કેંક તકોવિતકો કરી કાંપતી.

૨૩૫

૨૪૦

હું વિચારે ચડી કે થયું શી રીતે ?
જેમ પૂર્વે બન્યું :

અવનની વૃદ્ધ કાયા ઢળી તે સમે
ત્યાં જ યુવા મળી અશ્વિની મોકડી :
જેમ પૂર્વે બન્યું તેમ આજે થશે ?
કોણ જાણે પછી !

૨૪૫

અવનની જેમ કાયા તાણી કાંચળી
લે હરી, જીવને જોગ આ જોળિયું
ધંધરે આપિયું : હું શકું શે કળી ?

૨૪૦

ઉરના અક્ષરો ઉઘડ્યા આંખમાં
વાણીનાં બંધને મૌન મીઠું બન્યું,
જીવનપ્રદક્ષિણે અલખમાં ઉડવા
પાંખમેં લેરવી એમની પાંખમાં.

૨૫૫

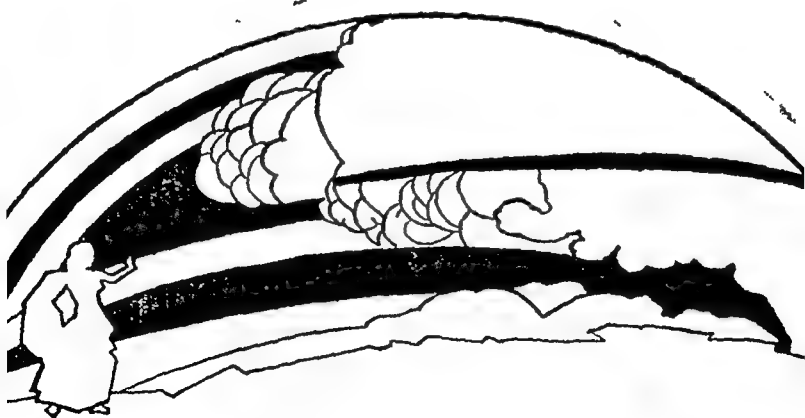
કલ્પનાને મળી પાંખ સૌંદર્યની
ને કલામાં લળી ભાવના ધૈર્યની,
પીંછીઓ જઈ પડી પ્રેમના રંગમાં
પ્રેમનો રંગ બેસી ગયો અંગમાં,
એમની કીકીએ રૂપ મારું હતું
એમનું રૂપ મેં અંતરે સંઘયું ;
રીત જૂનો હતી, વેણ જૂનાં હતાં,
અંતરે ઓળખ્યાં કહેણ જૂનાં હતાં.

૨૬૦

તેજના સ્પર્શથી સર્વ તાળાં ખુલ્યાં
ઓજમે ઓજસે ઓરડા ઉઘડ્યા,
કિરણોનાં હલેસે હલ્યાં હોડલાં
દિલ દરિયાવનાં નીર હેલે ચડ્યાં.

૨૬૫

આંગળીને અડી એમની આંગળી
 નેનનાં તેજ જેથી રહ્યાં તે ભણી,
 મૌનઆમંત્રણે પગલીઓ ઉપડી
 હૃદયમાં હૃદયની ગૈ ગૂંથાઈ કડી. ૨૭૦
 આભડિયા મીનારા તજી ઉતર્યાં
 શોધતા પંથ સંભારના ચોકનો;
 હું અને તેજની ભવ્ય મૂર્તિ સમે
 -જીર્ણ મંદિરનો જાતરાણુ નવો- ૨૭૫
 દેવ આ લોકનો.

છળ

. પૃથ્વી .

જરા હીંચકતો હતો ઉડુગણો પરે ઠેરવી
વિલક્ષ નયનો, તપ્પાં મૃદુ સરોદ કાને પડ્યો;
પણે ઉઘડતી પ્રભા, તિમિર ઊતરે અંતમાં,
ધીમેથી હીંચકો નહિતર તુટી જશે હીંચકો !

નીચે ઉતરી નેન સુંદર વિલોકવા શબ્દનાં
જરાક મુખ ફેરવ્યું પણ હતું નહિ કોઈ ત્યાં !
ક્ષિતિજ મહીં ખીલતી કમલપાંદડીમાં થઈ
સુવર્ણ રજ ઊડતી ઘડીક હું નિહાળી રહ્યો.

૫

ઉપા, પ્રિય સખિ ! કહી નયન માંડીને દહેરમાં,
ચડ્યો, પણ પડ્યો હતો કર પ્રિયા કહે ગીરવી !
પ્રસારું ક્યમ હું ભુજા ?

૧૦

‘અહીંજ છું, કંને તમારી’ કહી એ હસી ઉઘમાં !
પ્રિયા ઉઘ મહીં શકી, નિરખી વિકૃતિ નાથમાં,
જરાક વહુટેલ અંગુલિ ફરી શુંથી હાથમાં.

કપાણી અંગુલિ

. શિખરિણી .

કપાણી અંગુલિ રુઘિરમય અખુ' થઇ ગયું,
 જરા ઘેરા રંગે લીનું થઇ ગયું લોચતળિયું;
 કળાટો સૌ જોયા પણ કશી જ લાધી નહિ દવા
 મળ્યો ના પાટો કે, જળમસુળા ખાંધું બળકરી.
 કપાણી'તી કૃષ્ણ તણી જરીક જ્યારે તરજની, ૫
 પહેર્યાવસ્ત્રોના કણકણ થકી ઘા જકડવા;
 હતી ત્યાં ઊભેલી સજલનયના દુપદસુતા.
 અહીં નહોતો કૃષ્ણ, દુપદતનુયા એ નવ હતી,
 કપાયેલી મારી તરજની જિજ્ઞાસી ત્રડતી!

‘વળી ક્યાંથી વાગ્યું?’ પરિચિતસ્વરે સૃષ્ટિ ઝળકી,
 રસોડું છોડીને ગૃહસગીવ ઊભાં સમીપ થૈ;
 નંતું ફેલેલું એને કશુંય પણ છાતું નવ રહ્યું.
 જુની સાંડીમાંથી લીર લગીર ખેંચી ઝડપથી,
 કુંણી અંગુલિએ અધીર બની અંગુલિ જકડી;

થઇ ત્યાં તો સૃષ્ટિ જડઅજડ રોમાંચિત બધી,
 મુકી ઘો અંગુલિ, ઉરધબક આ તો ગઈ વધી. ૧૫

અપૂર્ણ ચિત્ર

• દ્રુતવિલાંબિત •

અમી પુરેલ પ્રભા પ્રકૃતિ તાણી
જલસરોવરની શીત સાંતવના;
ક્ષણિક રંગ મનોહર સાંજના
મૂક કલાધર એ નિરખી રહ્યો.

પણ હતું જરી ચિત્ર અપૂર્ણ એ ૫
સલિલરંગ હજી અધુરા હતા;
નયન ત્યાં જકડાઈ રહ્યાં છતાં
નવ થઈ જ છબી પરિપૂર્ણ એ.

જળ રહ્યાં પણ રંગ ગયા બુડી
નયન ત્યાં પણ તેજ ગયા ઉડી; ૧૦
શરીર ત્યાં પણ પ્રાણપ્રકાશ ક્યાં ?
પકડવા વિચર્યા મૂળ રંગને !

શિશુ નચવૈયો

• શિખરિણી •

નમ્યાં જ્યારે છેલ્લાં રવિકરણ કૈલાસશિખરે,
હજારો વાદ્યો લૈ નિજનિજ તણાં, અંતરગમ્યાં;
અસુરો, સુરોની હિમભુવનમાં મહેપ્રીલ મળી.

રહું લાસ્યે રાચી સદન, મચી સંગીત રમણા,
મદિરાની છોળો, લલિતકટિલંગો રમણીના; ૫
ન નાચે તેને યે ચીમટીલરી સૌંદર્ય નચવે!

મદે, નૃત્યોન્માદે સુરઅસુર ભૂલ્યાં ભુવનની,
વિશુદ્ધિ-મર્યાદા, સકલ ધુણવ્યું હિમપડને;
પ્રપાતોનો પ્રેર્યો પ્રતિચરણથી પૃથ્વી ભરતો
પ્રવેશ્યો ઓચિંતો નવીન નચવૈયો નનકડો; ૧૦

ખધાં ઉન્મેદેલાં તણી નજર કાતીલ ચુકવી
લપાયો ખૂણામાં કુરુપ નિજ નાનું ડમરું લૈ,
ખન્યા ત્યાં સંધ્યાના રસચતુરંગો ઘટ વધુ,
હવે પેલો નાનો રસિક નચવૈયો હરખથી
ઉઠ્યો સ્થાનેથી, લૈ ડમરું કરમાં; પાયઠમકે
રહ્યા નાચી, આ શું? ડમરું ડાણકે તાંડવ મચ્યું.

અરે, ત્યાંતો પેલું ડગમગ થતું શૃંગ ગિરિનું
મહા અંઝાવાતે સખળ હિમશિલાય ગળડી;

પડી, આવી પેલા હિમભુવનપે વીજપગલે,
ધરિત્રીને એના જળમ પડિયા અંતર લગી. ૨૦

દીઠી જ્યારે જ્યારે લલિતકરુણાને અસુરથી,
દુભાતી, અંપાતી મરણપડછાયે લય થતી;
સ્વળંધોનાં કાતીલ્ ગરલ પચવી, વજ ઉચકી
કરુણાને હૈયે જીવનભર નાચ્યા પશુપતિ.

આંસુ

• અંજની •

સુંદરતા એ કુરુપતાનાં,
ને ચારિત્ર્ય, અપવિત્રતાનાં,
કવિતા, પશ્ચાતાપ તણાં છે ✓
આંસુઓ ઊનાં.

૨૮ માર્ચ ૧૯૩૪

નોતરું

• મંદ-સ્રગ્ધરા •

મારે હૈયે પ્રભુતા સળગી રહી'તી તે સમે આવીને તેં,
દોરી રંગો ધનુના ગગનપટપે આવવાને નિમંત્ર્યો;
ક્યાંથી આવું અજાણ્યા ધુતિપટપરે હું તમિસ્રે રમેલો!
જેયાં તારાં હસીને સ્મિતનરતનો ફેરવી મુખ લીધું,
ત્યારે હુંમાં પ્રભુતા સળગી રહી'તી નોતરું શીદ દીધું? ૫

૮ એપ્રિલ ૧૯૩૪

પાગલ

- મિશ્ર -

‘ગયું’ કચ્છાં ચેતન, રૂપ, સુરભિ,
કોણે તને ખડેન ! ભરી અચેતને ?’
પીંખાયલી પાંખડીઓ કરે ધરી
પૂછી રહો પાગલ કુંજકુંજને,

સૂકાયલાં પર્ણ જરીક હાલિયાં
વૃક્ષોતાણી ડોક જરી ઉંચે ચડી;
પ્રકૃતિનાં તત્ત્વ બધાં હસી રહ્યાં
અનિલની જીલ જરીક ઊઘડી,

૫

મોંઘાઈ જાશે તુજ નેત્રપાંખડી
ત્યારે તને કૂલનું મૃત્યુ લાધશે;
બુઝાઈ જાશે તુજ પ્રાણુદીવડી
અચેતના બીપણુ નૃત્ય નાચશે.

૧૦

‘એ મૃત્યુમાટે વલખું પળે પળે,’
ઉચ્ચારતો પાગલ એકલો રહે.

૬

કાંકરી

. પૃથ્વી .

પથે દ્વીપક એતવું જન સુગંધનો, અંતરે
મહાદ્વીપક એતવું સકલ વિશ્વ જ્યોતિર્ભર્યો.
દશાંગુલિ પરે પિતા, કવન તારું, તારી ગીતા.

ભર્યાં સ્મરણ એતવું વિશદ દૃષ્ટિ સૌંદર્યનાં
અખંડ કૃતિઓ, મહાસરજનો સ્મૃતિકારનાં;
પુરી જીવન પથથરે, વહી ગયા કલાસર્જકો.

૫

મળે ન ઇતિહાસમાં ચરણચિહ્ન કે કાંકરી
કથી મનવિશુદ્ધિની, જીવનદર્દની કે કથા;
કહો, કયમ ઉકેલવી, કવણ શિલ્પીને ટાંકણે
સજીવન જાની હશે. જીવનનાં નીતારી મધુ ?

૧૦

કુખ્યાં રતન વારિમાં ઉપર થૈ રહ્યાં વર્તુલો,
પૂજા વરતુલે ગર્ભ, રતન કદંમે જૈ ભખ્યાં !
પુનઃ શિલ્પની અતિ અમુલ્ય કારીગરી
પરંતુ નહિ શિલ્પીને જગત અર્ધ્ય-એકે ચડ્યાં !

૩૨૦૧૦